УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН
ТАМГЫН ГАЗАР

ПАРЛАМЕНТЫН
СУДАЛГАА
СУРГАЛТЫН
ХҮРЭЭЛЭН

ГАРААНЫ БИЗНЕСИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ТӨРӨӨС ҮЗҮҮЛЖ БУЙ ДЭМЖЛЭГ : БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

Харьцуулсан судалгаа
Судалгааны код: СТ-24/203

2024.02.26

Захиалагч: УИХ-ЫН ГИШҮҮН Э.БАТШУГАР

Хянасан: Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэнгийн захирал Ц.Цогзолмаа

Судалгаа удирдсан: Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэнгийн ахлах зөвлөх, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Ц.Норовдондог (Ph.D.)

Судлаачид: Р.Нургүл, И.Жаргалзаяабямба, Х.Очир

УЛААНБААТАР

2024 он

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ 2

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ 3

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ 10

ГАРААНЫ БИЗНЕСИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ТӨРӨӨС ҮЗҮҮЛЖ БУЙ ДЭМЖЛЭГ: БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА 10

НЭГ. ОЛОН УЛСЫН ЧИГ ХАНДЛАГА 10

ХОЁР. ДЭЛХИЙН ЗАРИМ ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА 13

1. Бүгд Найрамдах Итали Улс 13

2. Америкийн Нэгдсэн Улс 16

3. Израил Улс 25

4. Бүгд Найрамдах Узбекистан Улс 29

Ашигласан эх сурвалж 41

УДИРТГАЛ

Улсын Их Хурлын гишүүн Э.Батшугараас ирүүлсэн захиалгын дагуу “Гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалт, төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг: бусад орнуудын туршлага” сэдэвт судалгааны ажлыг Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэнд гүйцэтгэлээ.

Судалгааны хамрах хүрээ: Захиалагчаас ирүүлсэн хүсэлтийн дагуу дээрх сэдвийн хүрээнд Итали, Америк, Израил зэрэг гарааны бизнесээр дэлхийд сайн туршлагатайд тооцогддог орнууд, мөн хөгжиж буй орнуудаас Узбекистан улсын туршлагыг судалсан болно.

Орнуудын туршлагыг судлахадаа гарааны бизнесийн хууль, эрх зүйн зохицуулалт болон төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг зэрэг холбогдох асуудлын хүрээнд авч үзлээ.

***Судалгааны бүтэц*:** Судалгаа дараах хэсгүүдээс бүрдэнэ. Үүнд:

1. Олон улсын чиг хандлага
2. Дэлхийн зарим орнуудын туршлага

***Түлхүүр үг*:** *гарааны бизнес, стартап, гарааны бизнесийн хууль, эрх зүйн орчин*

***Keywords*:** *start up, startup act, startup legal environment*

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Гарааны бизнесийг дэмжих эрх зүйн зохицуулалт

Судалгаанаас үзэхэд, гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалтын чиг хандлага нь гарааны бизнесийг байгуулах, шинэ технологи, инновац бий болгох, түүнийг бизнесийн үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэхэд тулгардаг саад тотгор, зардлыг бууруулах, хүнд суртлыг арилгах, гарааны бизнес бий болж хөгжихөд таатай орчин бүрдүүлэх, мөн гарааны бизнес өргөжих, хөгжихөд шаардлагатай төсөв, татвар, санхүүгийн болон бусад олон талт дэмжлэг үзүүлэх эрх зүйн суурийг бүрдүүлэх зорилготой байна.

Улс орнууд гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалтыг дараах байдлаар хийж ирсэн байна:

- Холбогдох хууль эрх зүйн орчин, бодлогын хүрээнд зохицуулах (жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн тухай хууль гэх мэт салбарын болон бусад хууль, бодлогын баримт бичгийн хүрээнд);
- Гарааны бизнест зориулж тусгайлсан хууль батлах замаар.

Холбогдох хууль эрх зүйн орчны хүрээнд зохицуулах. Дэлхийн ихэнх улс орнууд тусгайлсан хууль батлах биш ихэвчлэн холбогдох бусад хуулийн хүрээнд, тэр дундаа жижиг, дунд бизнесийн тухай хуулиар гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулсан нь түгээмэл байна. Үүний зэрэгцээ зарим шаардлагатай асуудлыг, тухайлбал гарааны бизнесийн тодорхой нэг үйл ажиллагааг (жишээ нь, санхүүгийн зах зээлээс хөрөнгө босгох г.м) дэмжих зорилгоор тусгайлсан хууль баталж гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлдэг. Түүнээс гадна Засгийн газрын хөтөлбөр, санаачилгын хүрээнд дэмжлэг үзүүлж байна.

Гарааны бизнест зориулж тусгайлан хууль батлах. Энэ нь харьцангуй шинэ хандлага бөгөөд гарааны болон технологийн жижиг, дунд бизнесийн үйл ажиллагааг тусгайлан зохицуулж гарааны бизнесийг байгуулах, өргөжүүлэх, хөгжүүлэхэд таатай экосистемийг бүрдүүлэх зорилготой байна.

Судалгаанд авагдсан орнуудын гарааны бизнесийн тусгайлсан хуулийн бүтцийг авч үзвэл дараах асуудлуудыг нийтлэг байдлаар зохицуулсан байна:

- Гарааны бизнесийг тодорхойлох;
- Гарааны бизнесийг байгуулах, татан буулгах;
- Оюуны өмчийн эрхийг хамгаалах;
- Гарааны бизнесийн санхүүжилт;
- Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт;
- Төрийн санхүүгийн дэмжлэг;
- Гарааны бизнесийн хөдөлмөрийн зах зээл;
- Гарааны бизнес хөгжих дэд бүтцийг бүрдүүлэх;
- Бүтээгдэхүүн борлуулалтын дэмжлэг.

Улс орнуудын гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалт нь тухайн орны хөгжлийн түвшин болон бизнесийн орчноос хамааран өөр өөр байна. Өндөр хөгжилтэй орнуудад бизнесийн орчин нь тааламжтай, эрх зүйн зохицуулалт нь энгийн бөгөөд боловсронгуй, шүүх засаглал нь шударга тул тусгайлсан хууль батлахгүйгээр холбогдох хуулиудын хүрээнд зохицуулсан нь ажиглагдаж байна. Харин хөгжиж буй орнуудын хувьд бизнесийн орчин таатай бус, хүнд суртал ихтэй, хуулийн засаглал муу тул судлаачид гарааны бизнест зориулж тусгайлсан хууль батлахыг зөвлөх болсон байна.

Дэлхийн ихэнх улс орнууд гарааны бизнест зориулж тусгайлсан хууль батлахгүйгээр бусад салбарын болон холбогдох хуулиудаар, ялангуяа жижиг, дунд бизнесийн тухай хуулиар гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулах нь түгээмэл байна. Жишээ нь Япон, Солонгос,

Америк, Их Британи, Малайз, Сингапур зэрэг өндөр хөгжилтэй, технологи өндөр хөгжсөн улсууд жижиг дунд бизнесийн тухай хуулийн хүрээнд гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулж дэмждэг байна. Одоогийн байдлаар Итали, Испани, Аргентин, Филиппин, Тунис, Сенегал, Нигери гэх мэт цөөн хэдэн улсууд гарааны бизнесийн тусгайлсан хуультай байна.

Судалгаанд авагдсан орнуудын туршлагыг тоймлон авч үзвэл:

Бүгд Найрамдах Итали Улс (Итали). Италийн Гарааны бизнесийн тухай хууль (Italian Startup Act) Европт сайн туршлага гэж хүлээн зөвшөөрөгддөг. Италид гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан эрх зүйн таатай орчинг бүрдүүлээд зогсохгүй бизнес эрхлэлт, инновацыг дэмжих янз бүрийн санаачилга, урамшууллыг хэрэгжүүлж байна.

Тухайлбал, Италид компани бүртгүүлэх үйл явцыг хялбаршуулж дижитал систем нэвтрүүлсэн. Тухайн гарааны бизнес Италид, эсвэл гадаад байгаа эсэхэд ямар нэгэн хязгаарлалт тавьдаггүй.

Гарааны бизнесийн хөгжлийг дэмжихийн тулд Италийн Засгийн газраас татварын хөнгөлөлт чөлөөлөлт, буцалтгүй тусламж, санхүүжилтийн хөтөлбөр зэрэг олон янзын арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, гарааны бизнес эрхлэгчдэд татварын хувь хэмжээг бууруулах, зарим төрлийн шимтгэлээс чөлөөлөгдөх, венчурын сан, батлан даалтын санд хамрагдах гэх мэт давуу талуудыг олгодог.

Италид оюуны өмчийн хамгаалалт маш сайн зохицуулагдсан бөгөөд зохиогчийн эрх, патент, барааны тэмдгийн хууль тогтоомжийг сайн дагаж мөрддөг. Гарааны бизнес эрхлэгчид нь оюуны өмчийн эрхийг зохих ёсоор бүртгүүлж хэрэгжүүлснээр шинэлэг санаа, бүтээлээ хамгаалах боломжоор хангагдсан байна.

Гарааны бизнесийн хуулиас гадна Хөдөлмөрийн тухай, Компанийн тухай, Мэдээлэл хамгаалах тухай болон холбогдох бусад салбарын эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд уг асуудлыг зохицуулдаг.

Америкийн Нэгдсэн Улс (АНУ). Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act нь 2012 онд батлагдсан. Энэ хууль нь санхүүгийн зах зээлээс хөрөнгө татах, ялангуяа хөрөнгийн зах зээлд хувьцаа, үнэт цаас гаргах процессыг илүү хялбаршуулах замаар жижиг болон гарааны бизнес эрхлэгчдийн санхүүжилтийг дэмжих зорилготой.

JOBS хууль нь гарааны болон технологийн жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг санхүүгийн зах зээлээс санхүүжилт татах, ялангуяа хөрөнгийн зах зээлд хувьцаа, үнэт цаас гаргахад илүү хялбар болгож өгсөн.

Гарааны бизнес эрхлэгчид нь энэ хуулиас гадна татварын, үнэт цаасны, хөдөлмөрийн, мэдээллийн нууцлал, зар сурталчилгаа, худалдаа, харилцаа холбооны, оюуны өмчийн, санхүү үйлчилгээ, даатгалын болон холбогдох бусад хууль тогтоомжуудыг дагаж мөрддөг. Үүний зэрэгцээ Засгийн газрын хөтөлбөр, санаачилгаар гарааны бизнест дэмжлэг үзүүлж байна.

Израил Улс (Израил). Гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан эрх зүйн зохицуулалт нь дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоо болон оюуны өмчийн эрхийг маш сайн зохицуулсан, хөрөнгө оруулалтад ээлтэй. Түүнээс гадна эрчимтэй технологийн экосистем, инновацын соёл зэрэг нь Израилыг гарааны бизнесээр дэлхийд алдартай, тэргүүлэгч орны нэг болоход нөлөөлсөн гэж үздэг.

Израилыг "Startup Nation" гэж нэрлэх болсон учир нь гарааны бизнесийн хүчирхэг экосистемтэй холбоотой. Гарааны бизнесийн экосистемийг дэмжих бодлого нь олон тооны амжилттай технологийн компаниудыг бий болгосон бөгөөд дэлхийн тавцанд инновац, бизнес эрхлэлтээрээ амжилтад хүргэсэн. Израилд гарааны бизнесийн тусгайлсан хууль байхгүй, бусад хуулийн хүрээнд зохицуулдаг. Түүнээс гадна Засгийн газраас олон талт цогц дэмжлэгүүдийг үзүүлдэг байна.

Израилд Венчур капиталын сан зэрэг янз бүрийн урамшууллаар гарааны бизнесийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжихэд ихээхэн анхаардаг бөгөөд хөрөнгө оруулагчдад татварын хөнгөлөлт үзүүлж байна. Эдгээр нь гарааны бизнест дотоодын болон гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахад чиглэгддэг.

Засгийн газраас R&D үйл ажиллагаанд ахиу дэмжлэг үзүүлж, ялангуяа технологи, биотехнологийн салбарт шинэлэг төслүүдэд буцалтгүй тусламж, санхүүжилт олгодог. Израилийн их дээд сургууль, судалгааны байгууллагууд технологи дамжуулалтад идэвхтэй оролцож, инновацын технологийг бизнес болгох, академи болон үйлдвэрлэлийн хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэхэд анхаардаг.

Дөнгөж эхэлж буй гарааны бизнесийг дэмжих, зөвлөн туслах, нөөцөөр хангах зорилгоор хурдасгуур, гарааны инкубатор зэрэг инновацын төвүүдийг байгуулсан. Гарааны бизнес эрхлэгчдэд шинэ технологи, бизнесийн загваруудыг хяналттай орчинд турших боломж олгодог байна.

Өндөр мэдлэгт суурилсан үйлдвэрлэлийн тухай хууль (Law for Encouragement of Knowledge-Intensive Industry). Энэ хууль 2023 онд батлагдсан, өндөр технологийн салбарт (гарааны бизнес орно) Израилын хөрөнгө оруулагчдын эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх зорилготой бөгөөд хуулийн хүрээнд Израилын өндөр технологийн компанийн хөрөнгө оруулагчдад татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг.

Дээрх хуулиас гадна Израилд гарааны бизнесийг дэмжихдээ холбогдох хууль эрх зүйн хүрээнд дараах гол асуудлуудыг зохицуулсан байна:

Компани байгуулах**:** Шинэ бизнес, тэр дундаа гарааны бизнесүүдийг бүртгэх, нэгтгэх үйл явц нь оновчтой, үр дүнтэй, харьцангуй хялбар байхаар зохион байгуулагдсан. Бизнес эрхлэгчдийг захиргааны дарамт багатайгаар бизнесээ байгуулж, ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлсэн.

Оюуны өмчийг хамгаалах: Израилд оюуны өмчийн эрхийг хамгаалах хууль эрх зүйн орчин сайн бүрдсэн. Үүнд, патент, зохиогчийн эрх, барааны тэмдгийн хамгаалалт сайн, түүнчлэн эдгээр эрхийг хэрэгжүүлэх механизм нь боловсронгуй байдаг.

Хөрөнгө оруулалт ба санхүүжилт: Венчур капиталын экосистемийг сайн хөгжүүлж, гарааны бизнест хөрөнгө оруулагчдад янз бүрийн урамшуулал олгодог. Израилын Засгийн газар инновац, өсөлтийг дэмжих зорилготой буцалтгүй тусламж, зээл, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрөөр дамжуулан гарааны бизнес эрхлэгчдийг дэмжиж өгдөг.

Зохицуулалтын дэмжлэг: Израилын Засгийн газар гарааны бизнесийг хөгжүүлэх зорилгоор хяналттай орчинд шинэ технологи, бүтээгдэхүүнийг турших боломжийг олгодог.

Татварын урамшуулал: Гарааны бизнесийн инновац, технологийн хөгжилд хөрөнгө оруулахыг дэмжсэн R&D үйл ажиллагаанд татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг. Эдгээр урамшуулал нь судалгаа, хөгжүүлэлт хийж буй гарааны бизнес эрхлэгчдийн санхүүгийн ачааллыг бууруулна.

Технологийн дамжуулалт ба хамтын ажиллагаа**:** Израилын их дээд сургууль, судалгааны байгууллагууд технологи дамжуулах ажилд идэвхтэй оролцож, академи болон гарааны бизнес эрхлэгчдийн хамтын ажиллагааг идэвхжүүлдэг. Энэ нь судалгааны ажлаас бизнесийн хэрэглээ хүртэл шинэ технологи, шинэ санааг хэрэгжүүлэх процессыг хөнгөвчилдөг байна.

Бүгд Найрамдах Узбекистан Улс (Узбекистан): Узбекистанд гарааны бизнесийг инновац, технологид тулгуурласан, өсөлтийн өндөр чадамжтай, шинээр байгуулагдсан бизнес гэж тодорхойлдог. Гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд шинэ бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ хөгжүүлэх, уламжлалт үйлдвэрлэлд технологи нэвтрүүлэх, мөн үйл ажиллагаагаа өргөжүүлэхийн тулд хөрөнгө оруулалт татахад голлон анхаардаг.

Узбекистанд гарааны бизнес эрхлэх эрх зүйн орчин улам бүр хөгжиж, илүү таатай болж байна гэж үздэг. Засгийн газраас бизнес эрхлэлт, инновацыг дэмжих чиглэлээр бүртгэлийн журмыг хялбарчлах, татварын хөнгөлөлт үзүүлэх, гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан эдийн засгийн тусгай бүс байгуулах зэрэг шинэчлэлийг хэрэгжүүлж байна.

Түүнээс гадна Узбекистаны гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан санхүүжилт, зөвлөх үйлчилгээний хөтөлбөр, гарааны бизнесийн сүлжээг дэмжих санаачилга болон энэ бизнест чиглэсэн бусад арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлдэг.

Гарааны бизнес эрхлэгчид Инновацын үйл ажиллагааны тухай, Гэр бүлийн бизнес эрхлэх тухай, Аж ахуй нэгжийн бизнес эрхлэх үйл ажиллагаа, баталгааны тухай, Оюуны өмчийн, Хөрөнгө оруулалт, хөрөнгө оруулалтын үйл ажиллагааны тухай, Жижиг бизнес, аж ахуйн нэгжийн тухай, Өрсөлдөөнийг хамгаалах тухай мэдээлэл хамгаалах тухай зэрэг хуулиуд болон бусад холбогдох хууль эрх зүйн зохицуулалтуудыг дагаж мөрддөг.

Узбекистаны парламент 2020 онд Гарааны бизнесийн тухай хуулийн төслийг боловсруулсан боловч 2024 оны байдлаар батлагдаагүй байна. Одоогоор гарааны бизнесийг зохицуулдаг гол хууль нь инновац, бизнес эрхлэлт, гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлэх зорилгоор батлагдсан Инновацын үйл ажиллагааны тухай хууль (Law of the Republic of Uzbekistan on Innovative activity) юм. Хуульд гарааны бизнесийг дэмжих эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн бөгөөд үүнд, оюуны өмчийн эрх, технологи дамжуулах, хөрөнгө оруулалтыг урамшуулах, төрөөс дэмжих хөтөлбөр зэрэг зохицуулалтыг тусгасан байна.

Хүснэгт 1.Судалгаанд авагдсан орнуудын гарааны бизнесийн тодорхойлолт болон хуульд тусгасан зохицуулалтууд

Итали **Италийн гарааны бизнесийн тухай хууль (Italian Startup Act)** нь Италийн гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулдаг тусгайлсан хууль.	**АНУ** (тусгайлсан хууль батлаагүй) **Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act** хууль нь гарааны бизнесийн тодорхой нэг үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх зорилготой.	**Израил** (тусгайлсан хууль батлаагүй) Гарааны бизнес болон өндөр технологийн компаниудыг дэмжих чиглэлээр хамгийн сүүлд батлагдсан хуулийн нэг **Өндөр мэдлэгт суурилсан үйлдвэрлэлийн тухай хууль (Law for Encouragement of Knowledge-Intensive Industry)**	**Узбекистан** (2020 онд гарааны бизнесийн хуулийн төсөл боловсруулсан боловч батлагдаагүй) Гарааны бизнесийг зохицуулах гол хууль нь Инновацын үйл ажиллагааны тухай хууль (**Law of the Republic of Uzbekistan on innovative activity**)
Гарааны бизнесийн тодорхойлолт			
Италид гарааны бизнесийг дараах байдлаар тодорхойлжээ: • 5-аас дээшгүй жил үйл ажиллагаа явуулж буй, эсвэл шинээр байгуулагдсан; • Итали болон Европын холбооны улсад төвтэй (Италид салбартай) байх; • жилийн эргэлт нь 5 сая еврогоос ихгүй; • компанийн салбар компани бус, эсвэл хуваагдах, нэгдэх үйл ажиллагааны үр дүнд байгуулагдсан компани бус; • эрхэм зорилго нь инновацтай шууд холбоотой; • Хязгаарлагдмал компани байх; • ашиг хуваарилдаггүй байх; • зохицуулалттай зах зээл болон олон талт гэрээ, хэлэлцээрийн системд бүртгэлгүй байх. • Инновацын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ хөгжүүлдэг, боловсруулдаг, худалдаалдаг байх. Эдгээрээс гадна гурван шалгуурын аль нэгийг хангасан байх шаардлагатай: • R&D (судалгаа ба хөгжүүлэлт) болон инновацыг дэмжихэд жилийн зардал, эсвэл жилийн эргэлтийн хөрөнгийн 15-аас доошгүй хувийг зарцуулдаг байх; • Боловсон хүчний хувьд өндөр мэдлэг боловсролтой, чадварлаг байх. Үүнд, 1/3 нь докторант, доктор, эсвэл судлаач, эсвэл 2/3 нь магистр зэрэгтэй байх;	АНУ-д гарааны бизнесийг тодорхойлсон хууль эрх зүйн тодорхойлолт байхгүй. Гэхдээ энэ нэр томьёо нь ихэвчлэн технологи, инновацын салбарт шинээр байгуулагдсан, хөгжил өсөлтийн эхний үе шатанд байгаа компанийг тодорхойлоход хэрэглэгддэг.	Израилд энэ тодорхойлолтыг хэрэглэдэг боловч хуулийн хүрээнд тодорхойлсон тодорхойлолт олдоогүй болно.	Узбекистанд гарааны бизнесийг инновац, технологид тулгуурласан, өсөлтийн өндөр чадамжтай, шинээр байгуулагдсан бизнес гэж тодорхойлсон байна.

• патент эзэмшигч, депозитор, эсвэл тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч, эсвэл бүртгэлтэй программ хангамжийн эзэмшигч/зохиогч байх.			
Гарааны бизнесийн хуулиар зохицуулсан зохицуулалтууд			
Италийн хууль нь шинэ санаа, инновацын гарааны бизнесийг дэмжихэд чиглэсэн бөгөөд энэ төрлийн бизнес эрхлэхэд илүү таатай орчин, нөхцөл бүрдүүлэхэд анхаарсан. Хуульд гарааны бизнес эрхлэгчдийн үйл ажиллагаатай холбоотой харилцааг зохицуулж, тэдэнд төрөөс тусгайлан үзүүлж буй дэмжлэгүүдийн талаар тусгасан байна. Үүнд: • Дижитал бүртгэл; • Зарим төрлийн хураамжаас чөлөөлөх; • Уян хатан компанийн удирдлага; • Алдагдлаа нөхөхөд нэмэлт хугацаа олгох; • “Dummy” буюу халхавч[1] компанид хамаарах торгуулиас чөлөөлөгдөх; • НӨАТ-ын хөнгөлөлт; • Уян хатан хөдөлмөрийн гэрээ; • Хувьцааны опционоор нэмэлт урамшуулал олгох; • Гарааны бизнест хөрөнгө оруулагчдыг урамшуулах; • “crowdfunding” хөрөнгө оруулалтын хэлбэрээр санхүүжилт босгох; • Банкны зээл авахдаа Төрийн батлан даалтын санд давуу эрхтэй хамрагдах; • Италийн худалдааны агентлагийн зорилтот дэмжлэг; • Smart&Start Italia санхүүжилтийн хөтөлбөрт хамрагдах; • Italia Startup Visa – визийн тусгай журам; • Italia Startup Hub (ISH). Европын холбооны гишүүн бус орны иргэд өмнө авсан виз, жишээ нь, суралцах зорилгоор авсан визээ хялбаршуулсан журмын дагуу "гарааны бизнес эрхлэх зөвшөөрөл" болгон өөрчлөх; • R&D зориулсан татварын кредит (tax credit) олгох; • Patent Box: оюуны өмчийн эрхтэй холбогдох орлогод татварын хөнгөлөлт үзүүлэх; • Хурдавчилсан элэгдэл хорогдуулалт; • Fail-fast - дампуурлын процесс илүү хурдан, хялбар, зардал багатай • Инновацын ЖДҮ ангилалд шилжих	Дээрх хууль нь санхүүгийн зах зээлээс хөрөнгө татах, ялангуяа хөрөнгийн зах зээлд хувьцаа, үнэт цаас гаргах процессыг илүү хялбаршуулж хөнгөвчлөх замаар жижиг болон гарааны бизнес эрхлэгчдийн санхүүжилтийг дэмжих зорилготой. <u>Хуулиар зохицуулсан гол зохицуулалтууд:</u> **Crowdfunding:** JOBS Act нь жижиг болон гарааны бизнес эрхлэгчдэд Crowdfunding платформоор дамжуулан хувь хөрөнгө оруулагчдаас хөрөнгө босгох боломжийг олгодог. Ингэснээр илүү олон хөрөнгө оруулагчдыг татах боломж олгож уламжлалт аргаар хөрөнгө босгох ачааллыг бууруулна гэж үзжээ. **IPO хийх:** Уг хууль нь олон нийтэд анхдагч зах зээлийн (IPO) хатуу зохицуулалтуудыг хөнгөлж IPO хийх уламжлалт үйл явцтай холбоотой зардал, тайлагнах шаардлагыг бууруулснаар олон нийтэд нээлттэй болох боломжийг нэмэгдүүлсэн. **A+ зохицуулалт (Reg A+**): JOBS хуулийн Reg A+ зохицуулалт нь А зохицуулалтыг 5 сая ам.доллароос 50 сая ам.доллар болгон өргөжүүлсэн. Энэ нь жижиг болон гарааны бизнес эрхлэгчдэд IPO хийхэд бүртгэлд хамрагдахгүйгээр олон нийтэд хувьцаагаа шууд гаргаж хөрөнгө босгох боломж олгох ба хөрөнгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилготой. **D зохицуулалт**: Жижиг болон гарааны бизнес эрхлэгчдийн хувьд зар сурталчилгаанд тавигдах ерөнхий хоригоос чөлөөлөгдөх зохицуулалтыг тусгаж өгсөн. Ингэснээр жижиг болон гарааны бизнес эрхлэгчид үйл ажиллагаа, саналаа олон нийтэд илүү сайн сурталчлах, илүү олон хөрөнгө оруулагчдыг татах боломжтой болсон. **Хөгжиж буй өсөлтийн компаниуд (Emerging Growth Companies-EGCs):** JOBS хуулиар EGCs гэх компанийн шинэ ангиллыг бий болгож, түүнд 1 тэрбум ам. доллароос бага орлоготой, хувьцаа гаргаж буй компаниуд хамрагдахаар зохицуулсан.	Энэ хуулийн хүрээнд Израилын өндөр технологийн компаниудын хөрөнгө оруулагчдад татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг: Хуулийн эхний хэсэг нь Судалгаа, хөгжлийн компанид хөрөнгө оруулалт хийсэн хөрөнгө оруулагчдад **татварын кредит олгох**; Хоёр дахь хэсэг нь Израилын Судалгаа, хөгжлийн компаниудын хувьцаа зарах хүсэлтэй хөрөнгө оруулагчдыг **татвараас чөлөөлөх**; Гурав дахь хэсэг нь бусад технологийн компаниудыг худалдаж авсан Израилын өндөр технологийн компаниудад **татварын хөнгөлөлт** үзүүлэх талаар тус тус зохицуулжээ.	Дээрх хууль нь инновацын үйл ажиллагааны харилцааг зохицуулах зорилготой. Хуульд дараах асуудлыг зохицуулсан: • Инновацтай холбоотой ойлголтууд • Инновацын үйл ажиллагаанд төрөөс хийх зохицуулалт • Инновацын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх • Инновацын дэд бүтэц • Инновацын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх • бусад

(Дэлгэрэнгүй мэдээллийг Судалгааны дэлгэрэнгүй хэсгээс үзнэ үү)

[1] Үндсэн компаниа эрсдлээс хамгаалах зорилгоор байгуулсан халхавч компани. https://www.lsd.law/define/dummy

Судалгаанд авагдсан орнуудын туршлагаас харахад, Италид гарааны бизнес гэж ямар бизнес байхыг хуульдаа тодорхой нарийвчлан зааж өгсөн. Харин АНУ болон Израилд энэ нэр томъёог хэрэглэдэг боловч хууль эрх зүйн тодорхойлолт байдаггүй. Узбекистанд гарааны бизнесийг инновац, технологид тулгуурласан, өсөлтийн потенциал өндөр, шинээр байгуулагдсан бизнес гэж тодорхойлсон байна.

Италийн гарааны бизнесийн тухай хууль гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг цогцоор нь дэмжихэд чиглэсэн бол АНУ-ийн JOBS Act нь гарааны бизнесийн тодорхой нэг үйл ажиллагаа буюу санхүүгийн зах зээлээс санхүүжилт татах үйл ажиллагааг дэмжихэд чиглэсэн байна.

Израилд гарааны бизнесийг дэмжих тусгайлсан хууль байдаггүй, гэхдээ бизнес эрхлэх болон хөрөнгө оруулалтын хууль эрх зүйн орчин маш таатай тул гарааны бизнес сайн хөгжихөд нөлөөлсөн гэж үздэг. Израилын Өндөр мэдлэгт суурилсан үйлдвэрлэлийн тухай хууль нь өндөр технологийн компанийн (гарааны бизнес орно) хөрөнгө оруулагчдад татварын хөнгөлөлт үзүүлэх замаар өндөр технологийн салбарт хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх зорилготой. Энэ хууль нь АНУ-ийн хуулийн нэгэн адил гарааны бизнесийн тодорхой нэг үйл ажиллагааг дэмжихэд чиглэсэн байна.

Узбекистаны парламент 2020 онд Гарааны бизнесийн тухай хуулийн төслийг боловсруулж хэлэлцүүлсэн боловч батлагдаагүй, одоогоор гарааны бизнесийг дэмжихэд чиглэсэн гол хууль нь Инновацын үйл ажиллагааны тухай хууль юм.

Судалгаанд авагдсан орнуудын хувьд төрөөс гарааны бизнесийг дэмжихдээ тусгайлсан хууль баталж зохицуулах, эсвэл жижиг, дунд бизнесийн хууль, инновацын хууль гэх мэт бусад хуулийн хүрээнд зохицуулж байна. Түүнээс гадна гарааны бизнесийн тодорхой нэг үйл ажиллагааг (жишээ нь санхүүгийн зах зээлээс санхүүжилт татах) дэмжих хууль батлан хэрэгжүүлдэг.

Гарааны бизнесийг дэмжихдээ хуулийн хүрээнд зохицуулахаас гадна Засгийн газрын санаачилга, хөтөлбөрийн хүрээнд янз бүрийн дэмжлэгүүдийг үзүүлж байна.

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ

ГАРААНЫ БИЗНЕСИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ТӨРӨӨС ҮЗҮҮЛЖ БУЙ ДЭМЖЛЭГ: БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

НЭГ. ОЛОН УЛСЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

Дэлхийн улс орнууд өсөлтийн потенциал бүхий инновац-технологийн жижиг, дунд аж ахуйн нэгж, түүн дотроо гарааны бизнесийг дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлэхэд анхаарал хандуулан ажиллаж байна. Учир нь гарааны бизнес эдийн засгийг солонгоруулж, ажлын байрыг бий болгон, эдийн засаг дахь нийт бүтээмжийг нэмэгдүүлж урт хугацааны эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангаж байдаг. Мөн түүнчлэн гарааны бизнесийн бий болгосон инновац-технологи нь нийгэмд тулгарсан асуудлуудыг шийдвэрлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үздэг.

Инновац-технологийн гарааны бизнесийг дэмжих бодлого нь гарааны бизнес бий болж хөгжихөд таатай экосистемийг бий болгоход оршиж байна. Өөрөөр хэлбэл, гарааны бизнесийг байгуулах, бий болгосон инновац-технологийг бизнес болгох, мөнгөжүүлэх, гарааны бизнесээ өргөжүүлж, хөгжүүлэх нөхцөлийг хангасан бизнес орчныг бий болгох явдал юм.

Улс орнуудын Засгийн газрын гарааны бизнесийг дэмжих бодлого нь дараах хүрээг хамаарч байна.

- Эрх зүйн зохицуулалт;
- Төрийн дэмжлэг;
- Хөрөнгө оруулалт, санхүүгийн хүртээмжтэй байдлыг бий болгох;
- Шинжлэх ухааны судалгаа, шинжилгээ;
- Ентерпренершип буюу бизнес эрхлэх ур чадварыг хөгжүүлэх.

Гарааны бизнесийг дэмжих эрх зүйн зохицуулалт

Гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалт нь гарааны бизнесийг байгуулах, шинэ технологи, инновац бий болгох, түүнийгээ бизнесийн үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэхэд тулгардаг саад тотгор, зардлыг бууруулах, хүнд суртлыг арилгах, гарааны бизнес бий болж хөгжихөд таатай орчин бүрдүүлэхэд оршиж байна. Мөн түүнчлэн гарааны бизнес өргөжих, хөгжихөд шаардлагатай төсөв, татвар, санхүү болон бусад олон талт дэмжлэгийг үзүүлэх эрх зүйн суурийг бүрдүүлэхэд оршино.

Гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалт нь дараах хүрээг хамардаг:

- Захиргааны хүнд суртлыг арилгах: Гарааны бизнесийг байгуулах, лиценз зөвшөөрөл авах, гарааны бизнесээ худалдах, бизнесээ татан буулгахтай холбогдсон саадыг арилгах, захиргааны зардлыг бууруулах;
- Оюуны өмчийн хамгаалал: Тухайн гарааны бизнесийн бий болгосон инновац-технологийг хамгаалах;
- Төсвийн болон татварын дэмжлэг: Төсвөөс үзүүлж буй санхүүгийн дэмжлэг болон татварын хөнгөлөлт;
- Хөдөлмөрийн зохицуулалт: Гарааны бизнесийн хөдөлмөрийн зах зээлийг уян хатан болгох;
- Гарааны бизнесийн санхүүжилт: Гарааны бизнесийн санхүүжилтийг хүртээмжтэй болгох;
- Хөрөнгө оруулалтын таатай орчныг бүрдүүлэх: Хөрөнгө оруулагчдад татварын болон бусад хөнгөлөлтүүдийг үзүүлэх;

- Борлуулалт, зах зээлийн харилцаа: Гарааны бизнес бүтээгдэхүүнээ борлуулах, экспортлоход таатай нөхцөлийг бий болгох;
- Шүүхийн орчин: Гарааны бизнест таатай шударга, хялбар, зардал багатай шүүхийн процедур, практикийг нэвтрүүлэх.

Улс орнуудын гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалт нь үндсэн 2 хандлагатай байна:

1. Салбарын болон холбогдох хууль эрх зүйн зохицуулалтаар зохицуулах (тухайлбал, жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн тухай хууль гэх мэт)
2. Гарааны бизнест зориулж тусгайлсан хууль батлах

Салбарын болон холбогдох хууль эрх зүйн зохицуулалтаар зохицуулах. Дэлхийн ихэнх улс орнууд гарааны бизнест зориулж тусгайлсан хууль батлахгүйгээр бусад хуулиудаар, ялангуяа жижиг, дунд бизнесийн тухай хуулиар гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулах нь түгээмэл байна. Жишээ нь Япон, Солонгос, Америк, Их Британи, Малайз, Сингапур зэрэг өндөр хөгжилтэй, технологи өндөр хөгжсөн улсууд жижиг дунд бизнесийн тухай хуулийн хүрээнд гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулж дэмждэг байна.

Үүний зэрэгцээ гарааны бизнесийн тодорхой нэг үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор тусгайлсан хууль батлах нь гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг болдог. Жишээ нь, Америкийн JOBS буюу Jumpstart Our Business Support Act нь гарааны болон технологийн жижиг дунд бизнесийг санхүүгийн зах зээлээс санхүүжилт татах, ялангуяа хөрөнгийн зах зээлд хувьцаа, үнэт цаас гаргахад илүү хялбар болгосон. Харин Солонгост Жижиг дунд бизнесийн технологийг хамгаалах хууль, Жижиг дунд бизнес дэх инновац-технологийг урамшуулах хууль, Солонгосын Технологийн Корпорацын тухай хууль гэх мэт хэд хэдэн хууль баталж гарааны бизнес, технологийн жижиг дунд бизнесийг оюуны өмчийн хувьд, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх хүрээнд, шинэ инновац-технологийг нэвтрүүлэхэд дэмжлэг болох таатай эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн.

Гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг хуулиас гадна Засгийн газрын хөтөлбөрийн хүрээнд зохицуулалт хийж дэмждэг. Тухайлбал, Малайзад гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулах тусгайлсан хууль батлаагүй. Гэхдээ Аж үйлдвэрийн 3-р мастер планы хүрээнд гарааны болон технологийн жижиг дунд бизнесийг дэмжих бодлогыг боловсруулж тэдгээрийг дэмжих RMKe-11 стратеги бодлогын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн. Энэхүү арга хэмжээг Засгийн газрын тусгайлсан агентлаг болох Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх корпорац (SMIDEC) болон Малайзын дижитал эдийн засгийн корпорац хэрэгжүүлдэг. Японд Засгийн газар нь J-Startup санаачилгыг дэвшүүлэн олон улсын гарааны бизнесийг татах, дотоодын гарааны бизнесийг бий болгон хөгжүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлж байна.

Гарааны бизнест зориулж тусгайлсан хууль батлахгүйгээр бусад хууль эрх зүйн хүрээнд зохицуулахын давуу тал нь гарааны бизнесээс гадна тогтвортой үйл ажиллагаа явуулдаг технологийн жижиг, дунд бизнест дэмжлэг үзүүлдэг. Гэхдээ тухайн улсын бизнесийн орчны хөгжил муу, эрх зүйн зохицуулалт сул бол гарааны бизнесийн хөгжихөд саад болох сул талтай гэж үздэг.

Гарааны бизнест зориулж тусгайлан хууль батлах. Энэ нь гарааны бизнесийн эрх зүйн зохицуулалтын харьцангуй шинэ хандлага гэж болно. Одоогийн байдлаар Итали, Испани, Аргентин, Филиппин, Тунис, Сенегал, Нигери гэх мэт цөөн хэдэн улсууд гарааны бизнесийн тусгайлсан хуультай байна.

Гарааны бизнесийн тусгайлсан хууль нь гарааны болон технологийн жижиг, дунд бизнесийн харилцааг тусгайлан зохицуулж дэмжих бөгөөд гарааны бизнесийг байгуулах, өргөжүүлэх, хөгжүүлэхэд таатай экосистемийг бүрдүүлэх зорилготой байна.

Гарааны бизнесийн хууль нь гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг зохицуулахаас гадна гарааны бизнесийн хөрөнгө оруулалт болон хөрөнгө оруулагчийн үйл ажиллагаа, гарааны бизнесийн санхүүжилт, гарааны бизнестэй холбоотой хөдөлмөрийн зохицуулалт, төсөв болон татварын дэмжлэг, төрөөс үзүүлж буй олон талт дэмжлэг зэрэг харилцааг зохицуулсан цогц эрх зүйн зохицуулалт юм.

Гарааны бизнесийн тухай хуульд дараах зохицуулалтуудыг тусгасан байдаг:

- **Гарааны бизнесийг тодорхойлох**. Бүх гарааны бизнес нь жижиг дунд бизнест хамаарах боловч бүх жижиг дунд бизнес нь гарааны бизнес биш юм. Тиймээс юун түрүүнд гарааны бизнесийг тодорхойлох нь чухал гэж үздэг. Гарааны бизнесийг 2 шалгуураар тодорхойлж байна:
  - Компанийн шалгуур (үйл ажиллагаа явуулсан хугацаа, ажилчдын тоо, орлогын хэмжээ г.м)
  - Компанийн үйл ажиллагааны шалгуур (инновац, технологи, өсөлтийн потенциал г.м)
- **Гарааны бизнесийг байгуулах, татан буулгах**. Гарааны бизнесийг байгуулах, бүртгэх, үйл ажиллагааны лиценз авах үйл явцыг хурдан, хялбар, зардал багатай байлгах нь чухал гэж үздэг. Улс орнуудын гарааны бизнесийн хуульд гарааны бизнесийг бүртгэх, лиценз авах үйл ажиллагааг цахим хэлбэрт шилжүүлж аливаа төлбөр, хураамжаас чөлөөлж байна. Мөн гарааны бизнесийг татан буулгахад аль болох зардал багатай байхаар зохицуулж байна.
- **Оюуны өмчийн эрхийн хамгаалалт**. Гарааны бизнесийн хамгийн чухал актив нь шинэ технологи, инновац байдаг тул оюуны өмчийн эрхийг хамгаалах асуудал чухалд тооцогддог. Тиймээс гарааны бизнесийн хуульд тухайн гарааны бизнесийн оюуны өмч нь баталгаатай байх болон түүгээрээ орлого олох боломжийг бий болгосон байдаг.
- **Гарааны бизнесийн санхүүжилт**. Гарааны бизнесийг хөгжүүлэх гол хүчин зүйл нь хүртээмжтэй санхүүжилт юм. Гарааны бизнесийн хуульд сахиусан хөрөнгө оруулагч (angel investor), венчур хөрөнгө оруулалтын сан, краудфандын хэлбэрээр хөрөнгө босгох (crowdfunding) зэрэг хөрөнгө оруулалтын арга хэрэгслээр санхүүжилт татах үйл ажиллагааг, мөн хөрөнгийн зах зээлээс хөрөнгө татах, хувьцаагаа олон нийтэд санал болгох үйл ажиллагааг зохицуулж өгдөг.
- **Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт**. Энэ нь гарааны бизнесийг дэмжих хамгийн гол хөшүүргийн нэг байдаг. Гарааны бизнесийн хуульд гарааны бизнесийг дэмжих татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн талаар тусгадаг. Гарааны бизнест татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт үзүүлэхээс гадна гарааны бизнест хөрөнгө оруулагчдад татварын хөнгөлөлт үзүүлж байна.
- **Төрийн санхүүгийн дэмжлэг**. Гарааны бизнесийг дэмжих үүднээс Засгийн газраас тусгай корпорац, хөрөнгө оруулалтын сангууд байгуулж гарааны бизнест гарааны санхүүжилт болон үйл ажиллагааг нь дэмжих зээл олгодог. Мөн Засгийн газрын зээлийн баталгааны сангаар дамжуулан зээлийн батлан даалт гаргадаг.
- **Гарааны бизнесийн хөдөлмөрийн зах зээл**. Гарааны бизнесийн хуульд хөдөлмөрийн харилцааг илүү уян хатан байхаар зохицуулдаг. Мөн түүнчлэн хувьцааны урамшуулал олгох харилцааг тусгаж цалин, урамшууллын хувьд уян хатан байхаар зохицуулдаг.
- **Гарааны бизнес хөгжих дэд бүтцийг бүрдүүлэх**. Гарааны бизнес бий болж, хөгжих инкубатор төвүүдийг бий болгон, мэдээлэл технологи, цахим дэд бүтцийг бүрдүүлэх харилцааг хуульд тусгасан байдаг.

- **Бүтээгдэхүүн борлуулалтын дэмжлэг**. Гарааны бизнесийн бий болгосон инновац, шинэ технологи, бүтээгдэхүүнийг зах зээлд борлуулахад таатай нөхцөл бүрдүүлж, дэмжлэг үзүүлэх талаар гарааны бизнесийн хуульд зохицуулдаг. Мөн түүнчлэн төрийн худалдан авалтад гарааны бизнесийг дэмжих талаар тусгасан байдаг.

Гарааны бизнесийн хууль нь гарааны бизнестэй холбоотой бүхий л харилцааг багтаасан тул гарааны бизнес эрхлэгчид болон хөрөнгө оруулагчид гарааны бизнестэй холбоотой хуулийн зохицуулалтыг нэг дороос мэдэх боломж олгодог давуу талтай. Мөн гарааны бизнест зориулсан таатай экосистемийг бий болгодог тул хялбар, бага зардлаар гарааны бизнесийг байгуулж, хөгжүүлэх таатай орчныг бүрдүүлнэ гэж үздэг.

Гарааны бизнес дотроо финтек стартап буюу санхүүгийн гарааны бизнесүүдэд илүү хяналт, зохицуулалт тавих хандлагатай байна. Ялангуяа криптовалют, санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхэлж буй гарааны бизнесийн хувьд илүү нарийн зохицуулалт хийж байна. Тухайлбал, Мексик, Чили зэрэг улсууд финтек гарааны бизнесийг тусгайлан зохицуулдаг хууль баталсан.

ХОЁР. ДЭЛХИЙН ЗАРИМ ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

1. Бүгд Найрамдах Итали Улс

Итали Улс нь Гарааны бизнесийн тухай (Italian Startup Act) тусгайлсан хуультай боловч хууль нь интернэт хайлтаар англи, орос зэрэг нийтлэг хэлээр олдоогүй тул судалгаанд Италийн Эдийн засаг хөгжлийн яамны Аж үйлдвэрийн бодлого, өрсөлдөх чадвар, ЖДҮ-ийн ерөнхий газраас гаргасан “Italy’s new industrial policy for innovation Focus on innovative startups”[2] тайланг ашиглав (Уг тайланд гарааны бизнесийн хуульд гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг хэрхэн зохицуулсан, мөн төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг, хөнгөлөлтийн талаар тоймлосон).

Италийн Гарааны бизнесийн тухай хуулийг Европт хүлээн зөвшөөрөгдсөн сайн туршлага гэж үздэг. Гарааны бизнес эрхлэгчид нь энэ хуулиас гадна бусад холбогдох хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөх ба үүнд, хөдөлмөрийн тухай, компанийн тухай, мэдээлэл хамгаалах тухай хууль тогтоомжууд болон холбогдох бусад салбаруудын хууль эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэгжүүлдэг.

Гарааны бизнесийн тухай хуульд гарааны бизнесийг дараах байдлаар тодорхойлсон:

- 5-аас дээшгүй жил үйл ажиллагаа явуулж буй, эсвэл үйл ажиллагаагаа шинээр эхэлж буй;
- Итали болон Европын холбооны улсад төвтэй (Италид салбартай) байх;
- жилийн эргэлт нь 5 сая еврогоос ихгүй;
- компанийн салбар компани бус, эсвэл хуваагдах, нэгдэх үйл ажиллагааны үр дүнд байгуулагдсан компани бус;
- эрхэм зорилго нь инновацтай шууд холбоотой;
- Хязгаарлагдмал компани байх;
- ашиг хуваарилдаггүй байх;
- зохицуулалттай зах зээл болон олон талт гэрээ, хэлэлцээрийн системд бүртгэлгүй байх.
- Инновацын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ хөгжүүлдэг, боловсруулдаг, худалдаалдаг байх.

[2] The Italian Startup Act, Italy’s national strategy to support innovative startups and innovative SMEs, https://www.mimit.gov.it/images/stories/documenti/Executive%20summary%20ISA%2007_2019.pdf

Эдгээрээс гадна гурван шалгуурын аль нэгийг хангасан байх шаардлагатай. Үүнд:

- R&D (судалгаа ба хөгжүүлэлт) болон инновацыг дэмжихэд жилийн зардал, эсвэл жилийн эргэлтийн хөрөнгийн 15-аас доошгүй хувийг зарцуулдаг байх;
- Боловсон хүчний хувьд өндөр мэдлэг боловсролтой, чадварлаг байх. Үүнд, 1/3 нь докторант, доктор, эсвэл судлаач, эсвэл 2/3 нь магистр зэрэгтэй байх;
- патент эзэмшигч, депозитор, эсвэл тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч, эсвэл бүртгэлтэй програм хангамжийн эзэмшигч/зохиогч байх.

Италийн гарааны бизнесийн тухай хууль нь шинэ санаа, инновацын гарааны бизнесийг дэмжихэд чиглэсэн бөгөөд энэ төрлийн бизнес эрхлэхэд илүү таатай орчин, нөхцөл бүрдүүлэхэд анхаарсан.

Хуульд гарааны бизнесийн үйл ажиллагаатай холбогдох харилцааг зохицуулж, төрөөс тусгайлан үзүүлж буй дэмжлэгүүдийн талаар тусгасан байна. Үүнд:

- **Дижитал бүртгэл**. Дижитал бүртгэлийн систем нэвтрүүлсэн бөгөөд энэ нь хүнд суртал, зардлыг бууруулж (2000 евро хэмнэгдэнэ) бүртгэх процессыг хялбаршуулсан байна. Италид гарааны бизнесийг бүртгүүлэхдээ нотариатаар баталгаажуулах шаардлагагүй. 2016 оны 7 сарын 20-ны өдрөөс гарааны бизнес эрхлэгчид бүртгүүлэх, үүсгэн байгуулах гэрээ болон гэрээнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа стандарт загвар, тоон гарын үсэг ашиглан уг процессыг бүхэлд нь онлайнаар үнэ төлбөргүй хийдэг болсон. Ингэснээр гарааны бизнес эрхлэгчид итали, англи хэлээр онлайн танилцуулгатай болох бөгөөд тоон гарын үсгээр үнэ төлбөргүй профайл үүсгэх боломжтой. Үүний зорилго нь үндэсний болон олон улсын хөрөнгө оруулагчдад гарааны бизнесийг таниулах боломж нэмэгдэх, инновацыг дэмжихэд оршино.
- **Зарим төрлийн хураамж төлөхгүй.** Худалдааны танхимд төлөх жилийн хураамж болон зарим төрлийн, тухайлбал, улсын тэмдэгтийн хураамж зэрэг голдуу бүртгэлтэй холбоотой хураамж төлөхгүй.
- **Уян хатан компанийн удирдлага**: Тодорхой эрх бүхий хувьцааны ангилал бий болгох, өөрийн хувьцаагаар санхүүгийн үйл ажиллагаагаа явуулах, хувьцаагаа олон нийтэд санал болгох боломжтой.
- **Алдагдлаа нөхөх хугацааг сунгана**. Санхүүгийн алдагдалд орсон тохиолдолд гарааны бизнес эрхлэгчдэд 1 жилийн нэмэлт хугацаа олгодог.
- **“Dummy буюу халхавч”[3] компанид хамааралтай зохицуулалтаас чөлөөлөгдөнө**. Бүртгэлтэй боловч үйл ажиллагаа явуулдаггүй болон системийн хямралд өртсөн аж ахуйн нэгж, компанид хамааралтай зохицуулалтууд гарааны бизнес эрхлэгчдэд үйлчлэхгүй. Тухайлбал, гарааны бизнесийн орлогыг "тохиромжгүй" гэж үзвэл “dummy” компаниудад ногдуулдаг татварын торгууль ногдуулахгүй.
- **НӨАТ-ын хөнгөлөлт эдэлнэ.** Дээд тал нь 50000 евро хүртэлх орлогод (бусад төрлийн компаниудад 15000 евро) VAT credit (НӨАТ-ын төлөлтийг хойшлуулах) хөнгөлөлт үзүүлдэг. Мөн энэ хөнгөлөлтийг эдлэхдээ шаардагдах визийг хавсаргах үүргээс чөлөөлдөг.
- **Гарааны бизнест тохиромжтой уян хатан хөдөлмөрийн гэрээ**. Гарааны бизнес эрхлэгчийн ажилтантайгаа байгуулах хугацаат гэрээ нь (fixed-time contracts) энэ төрлийн бизнест тохирсон илүү уян хатан байдаг. Үүнд, гэрээ үргэлжлэх хугацаа болон сунгалтын тоонд хязгаар тогтоогоогүй. Түүнээс гадна тогтмол хугацаатай болон нээлттэй хугацаатай гэрээнд баримтлах ёстой харьцааг хадгалах үүрэггүй.

[3] Үндсэн компаниа эрсдлээс хамгаалах зорилгоор байгуулсан халхавч компани. https://www.lsd.law/define/dummy

- **Хувьцааны опцион болон өөрийн хөрөнгийн схемээр урамшуулал олгож болно**. Гарааны бизнесийн компанийн ажилчид, зөвлөхүүд нь хувьцааны опционоор нэмэлт урамшуулалт цалин авч болох бөгөөд үүнд татвар ногдуулахгүй (үүнийг хамтын гэрээнд заасан доод хэмжээг зөрчихгүйгээр хэрэгжүүлнэ).
- **Хөрөнгө оруулалтын урамшуулал.** Гарааны бизнест хөрөнгө оруулсан хөрөнгө оруулагч нарыг урамшуулан дэмжлэг үзүүлж байна. Үүнд:
  - Хувь хүний хувьд, гарааны бизнест хөрөнгө оруулсан 1 сая евро хүртэл хөрөнгөд 30%-ийн татварын хөнгөлөлт үзүүлнэ (2017 оноос өмнө 500 мянган евро, 19%).
  - Компаниудын хувьд, гарааны бизнест хөрөнгө оруулсан 1.8 сая евро хүртэлх хөрөнгөд 30% -ийн татварын хөнгөлөлт үзүүлнэ (2017 оноос өмнө 20%).
  - Гарааны бизнест венчур болон хамтын хөрөнгө оруулалт хийсэн бол дээрх хөнгөлөлтийг мөн адил эдэлнэ.
  - Энэ урамшуулал нь 3-аас доошгүй жил хэрэгжинэ.
- **“crowdfunding” хөрөнгө оруулалт**. Энэ нь санхүүжилт олох нэг арга хэрэгсэл бөгөөд Итали 2012-2013 онд энэ төрлийн хөрөнгө оруулалттай холбоотой хууль эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэгжүүлж эхэлсэн анхны улс юм. Италийн гарааны бизнес эрхлэгчид тодорхой шаардлагыг хангасан тохиолдолд (жишээ нь, хөрөнгийн 5%-ийг мэргэжлийн хөрөнгө оруулагчид эзэмшдэг байх) интернэтээр дамжуулан хувьцаагаа олон нийтэд санал болгох замаар хөрөнгө босгох боломжтой (2017 оноос хойш Италийн ЖДҮ эрхлэгчид мөн ашигладаг болсон).
- **Банкны зээл авахад хялбар**. Банкнаас зээл авахдаа Төрийн батлан даалтын санд хамрагдах бөгөөд гарааны бизнес эрхлэгчдэд давуу эрх олгодог. Үүнд:
  - Шаардлагатай хяналт шалгалтыг түргэн шуурхай явуулна.
  - Бизнес төлөвлөгөө, тайлан балансын үнэлгээг харгалзахгүйгээр, мөн банкны нэмэлт баталгаа шаардахгүйгээр зээлийн нийт дүнгийн 80% хүртэл батлан даалт гаргана.
  - Баталгаажсан зээлийн дээд хэмжээ 2.5 сая евро бөгөөд үүнийг хэд хэдэн үйл ажиллагаанд хэрэглэж болно.
- **Италийн худалдааны агентлагийн зорилтот дэмжлэг**. Хууль эрх зүй, нийгэм, төсөв, үл хөдлөх хөрөнгө, гэрээ, зээлийн үйлчилгээ авахад 30%-ийн хөнгөлөлт бүхий "Гарааны бизнесийн үйлчилгээний карт"-ыг хэрэглэх боломжтой (Карт авахын тулд "Richiesta Carta Servizi startup" хаягаар хандаж хүсэлтээ илгээнэ). Мөн гарааны бизнес эрхлэгчдэд тодорхой олон улсын үзэсгэлэн, яармагт хөнгөлөлттэй хамрагдах, боломжит хөрөнгө оруулагчидтай хамтран ажиллах боломжийг бүрдүүлсэн байна.
- **Smart&Start Italia**. Үүнийг 2014 онд анх нэвтрүүлсэн бөгөөд гарааны бизнесийг урамшуулах зорилгоор хэрэгжүүлдэг санхүүжилтийн хөтөлбөр юм. Үүнд хамрагдсанаар:
  - Хөрөнгө оруулалт болон үйл ажиллагааны зардлын нийт дүнгийн 70% хүртэл хүүгүй зээл олгоно. Хэрэв гарааны бизнесийн компанид ажилладаг ажилчдын 80% нь эмэгтэйчүүд, эсвэл 35-аас доош насны залуучууд, эсвэл дор хаяж гадаадад ажилладаг (эх орондоо эргэн ирэх эрмэлзэлтэй) дор хаяж 1 итали доктор (PhD) ажилтантай бол үүнийг 90% хүргэж болно.
  - Италийн өмнөд хэсэг нь бусад хэсгээс хөгжил доогуур байдаг тул өмнөдийн гарааны бизнес эрхлэгчдэд 20%-ийн буцалтгүй тусламж үзүүлдэг.
  - 12 сараас доош настай гарааны бизнес эрхлэгч компаниудад менежментийн болон техник арга зүйн сургалт явуулна.

- **Italia Startup Visa.** 2014 оны 6 сарын 24-нд хэрэгжиж эхэлсэн. Энэ нь Италид гарааны бизнес эрхлэх хүсэлтэй Европын холбооны гишүүн бус орны иргэдэд тусгай журмаар виз олгодог. Энэ нь:
  - хурдан шуурхай (30 хоногийн дотор);
  - төвлөрсөн (Эдийн засгийн хөгжлийн яамнаас зохицуулдаг);
  - үнэ төлбөргүй;
  - бүрэн онлайн.
- **Italia Startup Hub (ISH).** 2014 оны 12 сарын 23-ны өдрөөс эхлэн Italia Startup Hub нь гарааны бизнес эрхлэх зорилгоор Италид үлдэх сонирхолтой байнгын оршин суух зөвшөөрөл бүхий Европын холбооны гишүүн бус орны иргэдэд Italia Startup Visa-аас олгодог хялбаршуулсан журам юм. Энэ нь өмнөх виз, жишээ нь, суралцах зорилгоор авсан визээ хялбаршуулсан журмын дагуу "гарааны бизнес эрхлэх зөвшөөрөл" болгон өөрчлөх боломжийг олгодог.
- **R&D зориулсан tax credit (татварын кредит)**. Өсөн нэмэгдэх судалгаа шинжилгээний зардалд энэ хөнгөлөлтийг үзүүлнэ. Үүнд:
  - Дотоодод зарцуулсан судалгаа, шинжилгээний зардал болон их сургууль, судалгааны хүрээлэн, инновац-технологийн гарааны бизнес ба ЖДҮ-ийн судалгаанд зарцуулсан зардлын 50%-тай тэнцэх.
  - Судалгаа, шинжилгээнд хамаарах шууд бус зардлын 25%-тай тэнцэх (зөвлөх үйлчилгээ, материалын гэх мэт).
  - Аж үйлдвэрийн 4.0 (I4.0) салбарын ажлын байр дахь сургалт, дадлагатай холбоотой зардалд энэ хөнгөлөлтийг үзүүлнэ. Италид бүртгэлтэй компани нь I4.0 салбарт ажиллах хүчнийг бэлтгэхтэй холбогдсон зардлын 40%-ийг татвар ноогдох орлогоос хасаж тооцож болно.
- **Patent Box**. Оюуны өмчийн эрхтэй холбогдох орлогод 50%-ийн татварын хөнгөлөлт эдэлнэ. Үүнд хамаарах оюуны өмчүүд: патент, оюуны өмч бүхий программ хангамж, шинэ санаа, аж үйлдвэрийн загварчлал орно.
- **Хурдавчилсан элэгдэл хорогдуулалт**: I4.0 салбарын машин, тоног төхөөрөмж, технологид нэмэгдүүлсэн хэмжээгээр элэгдэл, хорогдол тооцно. Ингэснээр татварын дарамтыг бууруулна.
- **Fail-fast.** Гарааны бизнес дампуурсан тохиолдолд дампуурлын процесс илүү хурдан, хялбар, зардал багатай хийгдэхээр зохицуулсан. Энэ нь хямралыг хурдан даван туулах, олон нийтийн зүгээс ирэх дарамтаас (гутаан доромжлох гэх мэт) хамгаалах, бизнес эрхлэгчдэд дахин шинэ санаа, шинэ бизнесээ хурдан хугацаанд эхлүүлэх боломж олгох зорилготой байна.
- **Инновацын ЖДҮ ангилалд шилжих**. Бизнесээ амжилттай явуулж өргөжин томорсон гарааны бизнесийг инновацын ЖДҮ ангилалд шилжүүлэх бөгөөд ижил төстэй урамшуулал, хөнгөлөлт, дэмжлэгт үргэлжлүүлэн хамруулдаг байна.

2. Америкийн Нэгдсэн Улс

АНУ нь гарааны бизнесээрээ дэлхийд тэргүүлдэг бөгөөд маш олон хүн гарааны бизнес эхлүүлэх хамгийн тохиромжтой газар гэж үздэг. Startup Ranking-с гаргасан амжилттай гарааны бизнесийн жагсаалтаас[4] харахад эхний 100 байрнаас 45 байрыг АНУ-ын гарааны бизнесүүд эзэлсэн байна. Гэвч АНУ-д албан ёсоор гарааны бизнес гэсэн тодорхойлолт байдаггүй байна. Гарааны бизнесийг жижиг бизнесийн хүрээнд хамруулдаг.

АНУ-ын гарааны бизнесийн хууль эрх зүйн зохицуулалт

[4] Startup Ranking https://www.startupranking.com/top

Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act

Гарааны бизнесийг дэмжих зорилгоор баталсан хамгийн чухал хуулийн нэг *JOBS Act* юм. Энэ хууль нь Үнэт Цаас, Биржийн Хорооноос (ҮЦБХ) жижиг бизнесийн талаар тогтоосон зохицуулалтыг сулруулсан бөгөөд 1 тэрбум доллароос бага орлоготой компаниудын тайлагнах, ил тод болгох шаардлагыг бууруулж, гарааны бизнесүүд олон нийтэд үнэт цаасаа санал болгох, сурталчлах боломжийг олгодог. Мөн Crowdfunding хөрөнгө оруулалтыг ашиглаж санхүүжилт олох боломжийг гарааны бизнесүүдэд олгож, ҮЦБХ-ны бүртгэлд хамрагдахгүйгээр хувьцаагаа санал болгох боломжийг нээж өгсөн.

Энэ хуулиар "шинэ хөгжиж буй өсөлтийн компаниуд" (Emerging Growth Companies-EGCs) гэсэн ангиллыг бий болгосон бөгөөд тухайн санхүүгийн жилд 1.07 ам.тэрбум доллароос бага орлоготой, хувьцаа гаргаж байгаа компани гэж тодорхойлсон байдаг. Эдгээр компаниудад хуулиар тавигдах тайлагнах, хяналт тавих шаардлагуудыг хөнгөвчилсөн байна.

Түүнээс гадна энэ хууль нь жижиг хөрөнгө оруулагчдад хоёр аргаар гарааны бизнест хөрөнгө оруулах боломжийг олгодог. Нэгдүгээрт, гарааны бизнес эрхлэгчдэд олон жижиг хөрөнгө оруулагчдын нөөцөө нэгтгэн хөрөнгө оруулалт хийх нэг хэлбэр болох Crowdfunding хэлбэрийн хөрөнгө оруулалтаар 1 сая хүртэл ам.доллар босгох боломжийг олгодог. Хоёрдугаарт, ҮЦБХ-ны "А зохицуулалт" хэмээх журмын ангиллыг өргөжүүлж "А+ зохицуулалт" болгож, гарааны бизнесүүдийг бүртгэлийн шаардлагаас чөлөөлсөн бөгөөд жил бүр 50 сая ам.доллар хүртэлх хувьцааг санал болгох боломж олгосон.

Бусад хууль эрх зүйн зохицуулалт

АНУ-д гарааны бизнесийн үйл ажиллагааг мужийн болон холбооны түвшний хууль эрх зүйн зохицуулалтаар зохицуулж байна. Энэ судалгаанд Калифорни мужийг авч үзлээ.

АНУ-д болон Калифорни мужид гарааны бизнесийг дараах хууль тогтоомжуудаар зохицуулдаг. Үүнд ерөнхий бизнесийн тухай хуулиуд болон жижиг бизнест хамаарах хуулиуд орно.

<u>Татварын тухай хууль, тогтоомжууд</u>

Холбооны түвшинд:

- Холбооны ажил олгогчийн дугаар (Federal Employer Number)[5] - Аж ахуйн нэгжид олгодог есөн оронтой өвөрмөц дугаар. Энэ нь Дотоод орлогын газарт татварын тайлан гаргах зорилгоор бизнесийг хялбархан тодорхойлох боломжийг олгодог.
- Орлогын албан татвар (Income Tax)
- Тооцоолсон татвар (Estimated Taxes)[6] - Энэ нь тухайн тайлант хугацааны тайлангийн орлогод үндэслэн тухайн жилийн татварын улирал тутам төлдөг татвар юм. Улирал бүр татвар төлөх ёстой хүмүүсийн ихэнх нь жижиг бизнес эрхлэгчид, бие даасан ажилчид, бие даасан гэрээлэгч нар байдаг.
- Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчийн татвар (Self-Employment Tax)
- Хөдөлмөр эрхлэлтийн татвар (Employment Taxes)
- Онцгой албан татвар (Excise Tax)
- Дотоод орлогын хуулийн 409A зүйл (Internal Revenue Code Rule 409A)[7] - Энэ нь ажилтны авах ёстой боловч ажил олгогчоосоо хараахан аваагүй байгаа нөхөн олговрын тухай хууль юм. Мөнгөн болон бусад хэлбэрээр нөхөн олговор нь ажилтанд шилжээгүй тул энэ нь ажилтны төлөх татварт тооцогдохгүй.

[5] Federal Employer Number, https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/employer-id-numbers
[6] Estimated Taxes, https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/estimated-taxes
[7] Internal Revenue Code Section 409A, https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2011-title26/pdf/USCODE-2011-title26-subtitleA-chap1-subchapD-partI-subpartA-sec409A.pdf

- Дотоод орлогын хуулийн 422 болон 423 зүйлүүд (Internal Revenue Code Section 422 and 423)[8] - Энэ хууль нь ажил олголттой холбоотой аливаа шалтгаанаар ажил олгогчийн байгууллага эсвэл түүний толгой, охин байгууллагаас ажилтанд олгосон хувьцааг зохицуулна.
- Дотоод орлогын хуулийн 83b зүйл (Internal Revenue Code Section 83(b))[9] - Энэ нь ажилтан буюу гарааны үүсгэн байгуулагчдад хязгаарлагдмал хувьцааны нийт бодит зах зээлийн үнэд татвар төлөх боломжийг олгодог заалт юм.

Калифорнийн мужийн түвшинд:

- Мужийн ажил олгогчийн дугаар (State Employer Number)
- Foreign Qualification - Энэ нь компанийн үүсгэн байгуулсан мужаас өөр мужид бизнес эрхлэхээр бүртгүүлэх үйл явц бөгөөд ингэснээр бизнес тухайн мужид хууль ёсны дагуу үйл ажиллагаагаа явуулах эрхтэй болно.
- Франчайз болон орлогын албан татвар (Franchise and Income Tax)
- Борлуулалтын болон ашиглалтын татвар (Sales and Use Taxes)
- Тусгай татвар, хураамж (Special Taxes and Fees).

<u>Үнэт цаасны тухай хууль, тогтоомжууд</u>

Холбооны түвшинд:

- Үнэт цаасны тухай хууль (Securities Act of 1933);
- Үнэт цаасны биржийн тухай хууль (Securities Exchange Act of 1934);
- Бизнес эхлүүлэх тухай хууль (Jumpstart Our Business Startups Act);
- Дотоод орлогын хуулийн 409A зүйл (Internal Revenue Code Rule 409A);
- Дотоод орлогын хуулийн 422 болон 423 зүйлүүд (Internal Revenue Code Sections 422 and 423);
- Дотоод орлогын хуулийн 83b зүйл (Internal Revenue Code Section 83(b));

Калифорнийн түвшинд

- Аж ахуйн нэгжийн үнэт цаасны тухай хууль (Corporate Securities Law of 1968)

<u>Хөдөлмөрийн тухай хууль, тогтоомжууд</u>

Холбооны түвшинд

- Affordable Care Act;
- Хөдөлмөр эрхлэлтийн үед насаар ялгаварлан гадуурхалтын эсрэг хууль (Age Discrimination in Employment Act of 1967);
- Хөгжлийн бэрхшээлтэй Америкчуудын тухай хууль (Americans with Disabilities Act of 1990);
- Иргэний эрхийн тухай хууль (Civil Rights Act of 1964);
- COBRA шаардлагууд (COBRA Requirements) - Бүх нийтийн төсвийн нэгдсэн зохицуулалтын тухай хууль (COBRA) нь ажлаа алдсан, ажлын цаг багассан, ажлын хооронд шилжих, нас барах, салалт, амьдралын бусад үйл явдлууд зэрэг тодорхой нөхцөл байдлаас үүдэн эрүүл мэндийн тэтгэмжээ алдсан ажилчид болон тэдний гэр бүлд эрүүл мэндийн тэтгэмжийг хязгаарлагдмал хугацаанд үргэлжлүүлэх эрхийг олгодог.

[8] Internal Revenue Code Sections 422 & 423, https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2010-title26/USCODE-2010-title26-subtitleA-chap1-subchapD-partII-sec422, https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2011-title26/USCODE-2011-title26-subtitleA-chap1-subchapD-partII-sec423

[9] Internal Revenue Code Section 83(b), https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/83

- Ажилчдын тэтгэврийн орлогын аюулгүй байдлын тухай хууль (Employee Retirement Income Security Act of 1974);
- Цалингийн тэгш байдлын тухай хууль (Equal Pay Act of 1963);
- Холбооны шударга хөдөлмөрийн стандартын тухай хууль (Federal Fair Labor Standards Act);
- Генетикийн мэдээллээр үл ялгаварлан гадуурхах тухай хууль (Genetic Information Nondiscrimination Act);
- Цагаачлалын шинэчлэл ба хяналтын тухай хууль (Immigration Reform and Control Act);
- Үндэсний Хөдөлмөрийн харилцааны хууль (National Labor Relations Act);
- Жирэмсний ялгаварлан гадуурхалтын эсрэг хууль (Pregnancy Discrimination Act);

Калифорнийн түвшинд

- Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний тухай хууль (Disabled Persons Act);
- Шударга хөдөлмөр, орон сууцны нөхцөлийн тухай хууль (Fair Employment and Housing Act);
- Гэр бүлийн эрхийн тухай хууль (Family Rights Act);
- Эцэг эхийн чөлөө олголтын тухай хууль (New Parent Leave Act);
- Unruh иргэний эрхийн тухай хууль (Unruh Civil Rights Act)[10] - Энэ хууль нь Калифорнийн аливаа бизнес Калифорнийн харьяалалд хамаарах бүх хүмүүсийг хүйс, арьсны өнгө, шашин шүтлэг, удам угсаа, үндэсний гарал үүсэл, нас, хөгжлийн бэрхшээл, эрүүл мэндийн байдал, генетикийн мэдээлэл, гэр бүлийн байдал, бэлгийн чиг баримжаа, иргэншил, үндсэн хэл эсвэл цагаачлалын байдлаар нь ялгаварлан гадуурхахыг хориглодог юм.
- Ажилчдын нөхөн олговрын даатгал (Worker's Compensation Insurance).

<u>Мэдээллийн нууцлалын тухай хууль, тогтоомжууд</u>

Холбооны түвшинд

- Холбооны худалдааны комиссын тухай хууль (Federal Trade Commission Act);
- Хүүхдийн цахим хувийн нууцлалыг хамгаалах хууль (Children's Online Privacy Protection Act);
- Эрүүл мэндийн даатгалын шилжилт ба хариуцлагын тухай хууль (Health Insurance Portability and Accountability Act);
- Эрүүл мэндийн мэдээлэл технологийн тухай хууль (Health Information Technology Act);
- Шударга зээлийн тайлангийн тухай хууль (Fair Credit Reporting Act);
- Грамм-Лич-Блайлийн хууль (Gramm-Leach-Bliley Act)[11] - Энэ хууль нь зээл, санхүүгийн болон хөрөнгө оруулалтын зөвлөгөө, даатгал зэрэг санхүүгийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг санал болгодог компаниудаас мэдээлэл солилцох үйл явцаа харилцагчдадаа тайлбарлаж, нууц мэдээллийг хамгаалахыг шаарддаг.

Калифорнийн түвшинд

- Хэрэглэгчийн нууцлалын тухай хууль (Consumer Privacy Act of 2018);
- Цахим нууцлалыг хамгаалах тухай хууль (Online Privacy Protection Act of 2003);
- Эмнэлгийн мэдээллийн нууцлалын тухай хууль (Confidentiality of Medical Information Act);

[10] Unruh Civil Rights Act, https://www.dor.ca.gov/Home/UnruhCivilRightsAct
[11] Gramm-Leach-Bliley Act, https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/gramm-leach-bliley-act

- Хэрэглээний зээлийн тайлангийн агентлагуудын тухай хууль (Consumer Credit Reporting Agencies Act);
- Цахим орчин дахь яриаг чагнах, хувийн нууцад халдах тухай хууль (Electronic Eavesdropping, Invasion of Privacy Act);
- Даатгалын мэдээлэл ба хувийн нууцыг хамгаалах тухай хууль (Insurance Information and Privacy Protection Act);
- Дижитал ертөнцөд Калифорнийн насанд хүрээгүй иргэдийн хувийн нууцлалын эрх (Privacy Rights for California Minors in the Digital World);
- Shine the Light Law[12] - Энэ хууль нь Калифорнийн оршин суугчийн хүсэлтээр компаниуд ямар хувийн мэдээллийг гуравдагч этгээдэд хуваалцсан, хуваалцсан талуудын талаарх мэдээллийг шаардах журам юм.
- Оюутны цахим хувийн мэдээллийг хамгаалах тухай хууль (Student Online Personal Information Protection Act);

Олон улсын түвшинд:

- Европын холбооны Мэдээлэл хамгаалах ерөнхий журам (General Data Protection Regulation) орно.

Монополын эсрэг хууль, тогтоомжууд

Холбооны түвшинд:

- Клейтон хууль (Clayton Antitrust Act)[13] - Энэ хууль нь үнэ тогтоох, монопол гэх мэт бизнесийн ёс зүйгүй үйлдлүүдийг тодорхойлж, хөдөлмөрийн янз бүрийн эрхийг хамгаалсан хууль тогтоомж юм.
- Робинсон-Патманы хууль (Robinson-Patman Act)[14] - Робинсон-Патманы хууль нь үнийн ялгаварлан гадуурхалтыг хориглосон холбооны хууль юм. Энэ хууль нь 1914 оны Клэйтоны хуулийн нэмэлт өөрчлөлт бөгөөд "шударга бус" өрсөлдөөнөөс урьдчилан сэргийлэх зорилготой юм.
- Шерманы хууль (Sherman Antitrust Act)[15] - Энэ хууль нь бизнес эрхлэгчид монопол байгуулахын тулд хоорондоо тохиролцох, нэгдэхийг хориглосон юм. Энэ хууль нь эдгээр бүлгүүдийг тодорхой зах зээлд үнийг зааж, хянах, удирдахаас сэргийлсэн.

Калифорнийн түвшинд:

- Картрайтын хууль (Cartwright Act)[16] - Энэ хууль нь Калифорни мужийн монополын эсрэг хууль бөгөөд өрсөлдөөний эсрэг үйл ажиллагааг хориглодог. Энэ хуульд үнэ тогтоох, бүлэг бойкот хийх, зах зээлийг хуваах схем, онцгой наймаа, үнийг ялгаварлан гадуурхах, бүтээгдэхүүнийг уяхыг хориглодог.

Зар сурталчилгаа, худалдаа, харилцаа холбооны тухай хууль, тогтоомж

Холбооны түвшинд:

- Холбооны худалдааны комиссын тухай хууль (Federal Trade Commission Act);
- Гадаадад мэдээллийг хууль ёсны дагуу ашиглахыг тодруулах тухай хууль (Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act);
- Харилцаа холбооны зохистой байдлын тухай хуулийн 230-р хэсэг (Communications Decency Act, Section 230);

[12] Shine the Light Law, https://law.justia.com/codes/california/2009/civ/1798.80-1798.84.html
[13] Clayton Antitrust Act of 1914, https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/clayton-act
[14] Robinson-Patman Act, https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-12152/pdf/COMPS-12152.pdf
[15] Sherman Antitrust Act, https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-3055/pdf/COMPS-3055.pdf
[16] Cartwright Act, https://www.sheppardmullin.com/media/publication/622_landry_competition.pdf

- Компьютерын залилан, урвуулан ашиглах тухай хууль (Computer Fraud and Abuse Act);
- Захиалгат бус садар самуун ба маркетингийн халдлагыг хянах тухай хууль (Controlling Assault of Non-Solicited Pornography & Marketing Act);
- Цахим харилцааны нууцлалын тухай хууль (Electronic Communications Privacy Act);
- Экспортын удирдлагын журам (Export Administration Regulations);
- Онлайн худалдан авагчдын итгэлийг сэргээх тухай хууль (Restore Online Shoppers' Confidence Act);
- Харилцаа холбооны тухай хууль (Telecommunications Act).

Калифорнийн түвшинд:

- Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль (Consumer Legal Remedies Act);
- Шударга бус өрсөлдөөний тухай хууль (Unfair Competition Law);
- Компьютерын мэдээлэлд нэвтрэх, залилан мэхлэхтэй тэмцэх цогц хууль (Comprehensive Computer Data Access and Fraud Act).

Оюуны өмчийн тухай хууль, тогтоомж

Холбооны түвшинд:

- Anticybersquatting хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах тухай хууль (Anticybersquatting Consumer Protection Act)[17] - Хууль ёсны веб сайт үүсгэх зорилгогүй барааны тэмдэг агуулсан интернэт домэйн нэрийг бүртгэдэг, домэйн нэрийг барааны тэмдгийн эзэмшигч эсвэл гуравдагч этгээдэд худалдахаар төлөвлөж буй "кибер эзэд".
- Зохиогчийн эрх, зохиогчийн эрхийн өөрчлөлтийн тухай хууль (Copyright Act, Copyright Revision Act of 1976);
- Дижитал мянганы зохиогчийн эрхийн тухай хууль (Digital Millennium Copyright Act)[18] - Энэ нь зохиогчийн эрхээр хамгаалагдсан бүтээлүүдийн ашиглалтыг хянах арга хэмжээг тойрон гарах зорилготой технологи, төхөөрөмж, үйлчилгээг үйлдвэрлэх, түгээн дэлгэрүүлэхийг гэмт хэрэгт болгосон. Мөн зохиогчийн эрхийг зөрчсөн эсэхээс үл хамааран ашиглалтыг хянах арга хэмжээг тойрч гарах үйлдлийг гэмт хэрэгт болгосон.
- Худалдааны нууцыг хамгаалах тухай хууль (Defend Trade Secrets Act of 2016);
- Эдийн засгийн тагнуулын тухай хууль (Economic Espionage Act of 1996);
- Цахим харилцааны нууцлалын тухай хууль (Electronic Communications Privacy Act of 1986);
- Оюуны өмчид нөөц болон байгуулалтыг чиглүүлэх тухай хууль (Prioritizing Resources and Organization for Intellectual Property Act of 2008);
- Ланхамын хууль (Lanham Act of 1946)[19] - Энэхүү хууль нь барааны тэмдгийн бүртгэлийн үндэсний тогтолцоог бий болгож, холбооны улсын бүртгэлд бүртгэгдсэн тэмдэгтэй ижил төстэй тэмдгийг ашиглахаас хамгаалдаг.
- Leahy-Smith America Invents Act[20] - Энэ хууль нь патентын хуулийг анхны зохион бүтээгчийн системээс анхны хүсэлт гаргагчийн патентын систем рүү шилжүүлсэн.
- Цахим хулгайн эсрэг хууль (No Electronic Theft Act);
- Патентын хууль (Patent Act).

[17] Anticybersquatting Consumer Protection Act, https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-106srpt140/html/CRPT-106srpt140.htm
[18] Digital Millennium Copyright Act, https://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf
[19] Lanham Act, https://www.govinfo.gov/app/details/COMPS-1624
[20] Leahy-Smith America Invents Act, https://www.uspto.gov/sites/default/files/aia_implementation/20110916-pub-l112-29.pdf

Калифорнийн түвшинд:

- Худалдааны нэгдсэн нууцын тухай хууль (Uniform Trade Secrets Act)

Санхүүгийн үйлчилгээ, даатгалын тухай хууль, тогтоомжууд

Холбооны түвшинд:

- Грамм-Лич-Блайлийн Санхүүгийн шинэчлэлийн тухай хууль (Gramm-Leach-Bliley Financial Modernization Act)[21] - Энэ хууль нь санхүүгийн салбарт ажилладаг компаниуд үйл ажиллагаагаа нэгтгэх, бие биеийнхээ бизнест хөрөнгө оруулалт хийх, нэгдэх боломжийг олгосон.
- Додд-Фрэнкийн хууль (Dodd-Frank Act)[22] - Энэ хууль нь хуулийн янз бүрийн бүрэлдэхүүн хэсэг, цаашлаад санхүүгийн системийн янз бүрийн асуудалд хяналт тавих үүрэг бүхий хэд хэдэн шинэ засгийн газрын агентлагуудыг байгуулсан.
- Шударга, үнэн зөв зээлийн гүйлгээний тухай хууль (Fair and Accurate Credit Transactions Act)
- Шударга зээлийн тайлангийн тухай хууль (Fair Credit Reporting Act)
- Санхүүгийн салбарыг зохицуулах газрын тухай хууль (Financial Industry Regulatory Authority Act)
- Сарбанес-Окслийн хууль (Sarbanes-Oxley Act of 2002)[23] - Энэ хууль нь хөрөнгө оруулагчдыг байгууллагуудын хуурамч санхүүгийн тайлангаас хамгаалдаг. Энэ нь үнэт цаасны журамд хатуу шинэчлэл хийсэн бөгөөд хууль зөрчигчдөд хатуу шийтгэл ногдуулдаг.
- Хууль бус цахим мөрийтэй тоглоомтой тэмцэх тухай хууль (Unlawful Internet Gambling Enforcement Act of 2006)

Калифорнийн түвшинд:

- Санхүүгийн мэдээллийн нууцлалын тухай хууль (Financial Information Privacy Act)
- Сонг-Беверли зээлийн картын тухай хууль (Song-Beverly Credit Card Act of 1971)[24] - Энэ хуульд зээлийн карт эзэмшигчийн хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах талаар тусгасан байдаг. Үүнд зээлийн картаар төлбөр хийж буй хэрэглэгчдээс тодорхой мэдээлэл авахыг хориглох, картын баримт дахь картын дугаарыг таслах зэрэгт тавигдах шаардлага зэрэг нууцлал, аюулгүй байдлын заалтууд багтсан.

Тээвэрлэлт, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын тухай хууль, тогтоомжууд

Холбооны түвшинд:

- Тээврийн газрын тухай хууль (Department of Transportation Act);
- Холбооны хүнс, эм, гоо сайхны тухай хууль (Federal Food, Drug, and Cosmetic Act).

Калифорнийн түвшинд:

- Эмнэлгийн мэдээллийн нууцлалын тухай хууль (Confidentiality of Medical Information Act);
- Нийтийн хэрэглээний тухай хууль (Public Utilities Act).

АНУ-ын гарааны бизнес эрхлэгчдэд олгодог тэтгэлэг, урамшуулал

Жижиг бизнест олгох татварын кредитүүд (tax credit)

[21] Gramm-Leach-Bliley Act, https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/gramm-leach-bliley-act
[22] Dodd-Frank Act, https://www.cftc.gov/LawRegulation/DoddFrankAct/index.htm
[23] Sarbanes-Oxley Act, https://sarbanes-oxley-act.com/
[24] Song-Beverly Credit Card Act of 1971, https://codes.findlaw.com/ca/civil-code/civ-sect-1747-08/

Дотоод орлогын албаас КОВИД-19-ийн нөлөөлөлд өртсөн бизнесүүдэд ажилтнуудыг авч үлдэх Ажилтан хадгалах кредитийг бий болгосон. Энэ кредит нь буцаан олгогдох татварын хөнгөлөлт юм.

Ажиллах боломжийн татварын хөнгөлөлтийг ажилд ороход саад бэрхшээлтэй тулгарсан хүмүүсийг ажилд авсан ажил олгогчид олгоно. Саад бэрхшээлийн ангилалд нэн шаардлагатай гэр бүлийн тусламж авч буй хүмүүс, ял эсвэл шоронгоос суллагдсанаас хойших нэг жилийн дотор ажилд орсон гэмт хэрэгтэн, зарим ахмад дайчид гэх мэт багтана.

Үүнээс гадна 400-аас доошгүй цаг ажилласан ажилчдад эхний жилд төлсөн цалинг үндэслэн татварын хөнгөлөлтийг тооцдог. Жижиг бизнес эрхлэгчид энэхүү татварын хөнгөлөлтийн үзүүлэлтүүдийг хангасан шинэ ажилтан бүрд 2400 долларын зээл авах боломжтой.

Судалгаа, хөгжлийн татварын хөнгөлөлт нь үйл явц, бүтээгдэхүүнийг шинэчилж буй бизнесүүдэд татварын төлбөрийг бууруулах боломжийг олгодог. Татварын хөнгөлөлтийг программ хангамж боловсруулах, архитектурын дизайн, бүтээгдэхүүний сайжруулалт гэх мэт судалгаа шинжилгээний ажилд шаардлагатай бүх төрлийн бизнес эрхлэгчдэд олгодог.

Жижиг бизнесийн үнэт цаасны урамшуулал

Мэргэшсэн жижиг бизнесийн хувьцаа (МЖБХ) гэдэг нь Дотоод орлогын хуулиар тодорхойлсон шаардлага хангасан жижиг бизнесийн хувьцааг хэлнэ. Хөрөнгө оруулагч болон компанийн аль аль нь тодорхой шаардлагыг хангасан тохиолдолд МЖБХ-г хөрөнгийн ашиг гэж тооцно. Хөрөнгө оруулагчид хэдий хэмжээний татварын хөнгөлөлт эдлэх нь хувьцаагаа хэзээ худалдаж авсан, хэр удаан эзэмшиж байгаагаас хамаарна.

Засгийн газрын тэтгэлэг, хөтөлбөрүүд

АНУ-ын Засгийн газар нь жижиг бизнес эрхлэгчдэд олон төрлийн тусламж, дэмжлэг үзүүлдэг. Засгийн газрын үзүүлэх тусламж нь тодорхой нөхцөл байдлаас шалтгаалан өөр өөр байна. Эдгээр тусламж, дэмжлэгт тодорхой хэмжээний хууль эрх зүй, захиргааны урьдчилсан шаардлага тавигддаг бөгөөд байнгын тайлагнах, аудит хийх шаардлага тавьдаг.

АНУ-д гарааны бизнестэй шууд холбоотой байгууллага нь Жижиг бизнесийн удирдлага юм. Энэхүү байгууллагаас:

- Жижиг бизнесийн инновацын судалгааны хөтөлбөр[25] - Жижиг бизнесийн инновацын судалгаа нь жижиг бизнесүүдэд буцалтгүй тусламж санал болгодог бөгөөд ингэснээр жижиг бизнесүүд холбооны түвшний судалгаад оролцох боломжтой болдог.
- Жижиг бизнесийн технологи хэрэгжүүлэх хөтөлбөр[26] - Жижиг бизнесийн технологи хэрэгжүүлэх хөтөлбөр нь судалгаа, хөгжлийн талбарт судалгааг санхүүжүүлэхэд чиглэдэг.
- АНУ-ын худалдааг өргөжүүлэх хөтөлбөр[27] - АНУ-ын худалдааг өргөжүүлэх хөтөлбөр нь бүтээгдэхүүн экспортлох хүсэлтэй жижиг бизнесүүдэд туслах зорилготой. Энэ хөтөлбөр нь жижиг бизнесүүдэд санхүүгийн тусламжаас гадна гадаад худалдааны төлөөлөгчийн газар, яармаг үзүүлэнд оролцох; гадаад зах зээлд нэвтрэх; цахим хуудас хөгжүүлэх; олон улсын маркетингийн бүтээгдэхүүн, кампанит ажил явуулахад тусламж үзүүлнэ.

[25] Small Business Innovation Research, https://www.sbir.gov/about
[26] Small Business Technology Transfer, https://www.sbir.gov/about
[27] State Trade Expansion Program, https://www.sba.gov/funding-programs/grants/state-trade-expansion-program-step

Жижиг бизнесийг хөгжүүлэх төвүүд нь Жижиг бизнесийн удирдлага болон орон нутгийн эрдэм шинжилгээний байгууллагатай (жишээ нь, их сургууль) хамтран бүтээгдсэн хөтөлбөрүүд юм. Эдгээр нь АНУ-ын өнцөг булан бүрд байгаа гарааны бизнес эрхлэгчид болон ЖДҮ эрхлэгчдэд өрсөлдөх чадвартай хэвээр үлдэхийн тулд үнэ төлбөргүй сурталчилгаа, санхүүжилт, бизнестэй холбоотой тусламж, сургалт явуулах замаар тусалдаг. Аливаа гарааны бизнес болон ЖДҮ нь энэ хөтөлбөрт хамрагдах боломжтой.

Үүнээс гадна КОВИД-19 цар тахлын үед АНУ-ын Үндэсний эрүүл мэндийн хүрээлэн болон Өвчний хяналт, урьдчилан сэргийлэх төвөөс олон төрлийн тусламж, дэмжлэгийн хөтөлбөр хэрэгжүүлж эхэлсэн. Эдгээрээс дурдахад:

- Үндэсний эрүүл мэндийн хүрээлэнгийн тэтгэлэг[28] - Энэ нь КОВИД-19-ийн судалгаатай холбоотой буцалтгүй тусламж юм. Энэ тэтгэлэг нь биоанагаах ухааны технологийг хөгжүүлж, судалж буй жижиг бизнесүүдэд зориулагдсан.
- Эмнэлгийн хэрэгслийн "Blueprint" жижиг бизнесийн тэтгэлэг[29] - Энэ тэтгэлэг нь Мэдрэлийн системийн эмгэгийг эмчлэх эмнэлгийн хэрэгсэл бүтээх чиглэлээр ажилладаг жижиг бизнесүүдэд зориулсан Засгийн газрын тэтгэлэг юм. АНУ-ын Хүнс, Эмийн Захиргаанаас зөвшөөрөл авах зорилгоор туршилтын загвар бүтээх, аюулгүй байдлын туршилт хийх, эмнэлзүйн судалгаа хийх зэрэг үйл ажиллагааг дэмждэг. Мөн энэ тэтгэлгийн дагуу Эрүүл мэндийн үндэсний хүрээлэн нь судалгаа төлөвлөх, хянахад тусалдаг. Мөн дүрэм, журам, патент, үйлдвэрлэл гэх мэт зүйлд зориулж санхүүжилт, мэргэжилтнүүдэд хандах боломжийг олгодог.
- Үндэсний Эрүүл мэндийн хүрээлэнгийн Инновацын корпус[30] - Энэ нь эмнэлгийн шинэ технологиудыг хөгжүүлж, худалдаанд нэвтрүүлэх ажлыг хурдасгах зорилготой юм. Энэхүү тэтгэлэг нь жижиг бизнесүүдэд бизнес эрхлэлт, инновацын чиглэлээр сургалт явуулж, шинэ бүтээлийнхээ зах зээлийн үнэ цэнийг хэрхэн тодорхойлж, лабораториос арилжааны ертөнцөд шилжүүлэх талаар сургалт, зөвлөгөө өгдөг.

Дээр дурдагдсанаас гадна:

- АНУ-ын Хөдөө аж ахуйн яамны хөдөөгийн хөгжлийн бизнесийн хөтөлбөр[31] - Энэ хөтөлбөр нь хөдөө орон нутагт эдийн засгийн боломж, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх зорилгоор зээл, тусламж, баталгаа санал болгодог.
- АНУ-ын Худалдааны яамны үндэсний цөөнхийн бизнесийг хөгжүүлэх агентлаг[32]
- АНУ-ын Боловсролын яамны тэтгэлгүүд[33] - Боловсролын салбарын жижиг бизнесүүдэд олгодог төрөл бүрийн тэтгэлгүүд юм.
- Хөгжлийн бэрхшээл, нөхөн сэргээх судалгааны үндэсний хүрээлэнгийн Жижиг бизнесийн инновацын судалгааны хөтөлбөр[34] - Жижиг бизнесийн инновацын судалгаа нь Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн амьдралыг сайжруулахад чиглэсэн 10 тэтгэлэг олгодог.

Төрийн гэрээний тусламж

[28] National Institute of Health Grants, https://www.nih.gov/grants-funding
[29] Blueprint Medtech Small Business Translator Grant, https://grants.nih.gov/grants/guide/pa-files/PAR-21-282.html
[30] Innovation Corps at NIH Program for NIH and CDC Translational Research, https://grants.nih.gov/grants/guide/pa-files/PAR-22-073.html
[31] U.S. Department of Agriculture Rural Development Business Programs, https://www.rd.usda.gov/programs-services/business-programs
[32] U.S. Department of Commerce Minority Business Development Agency, https://www.mbda.gov/mbda-programs#3/34.05/-111.95
[33] U.S. Department of Education Grants, https://www2.ed.gov/fund/grants-apply.html?src=pn
[34] National Institute on Disability, Independent Living, and Rehabilitation Research's Small Business Innovative Research, https://acl.gov/programs/research-and-development/small-business-innovation-research-program

Холбооны засгийн газар жил бүр олон тэрбум ам.долларыг бараа, үйлчилгээнд зарцуулдаг. Энэ мөнгөний дийлэнх нь тендерийн зарчмаар зарцуулагддаг бөгөөд Засгийн газраас жижиг бизнесүүдэд тендерт оролцоход нь туслах хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлсэн байдаг. Эдгээрээс дурдвал:

Цэргийн албаны шугамд хөгжлийн бэрхшээлтэй болсон ахмад дайчдын эзэмшдэг жижиг бизнесийн хөтөлбөр**.** Холбооны засгийн газар жил бүр тухайн жилийн тендерт төсөвлөсөн зардлын 3-аас доошгүй хувийг ийм бизнесүүдэд олгохыг эрмэлздэг.

Эмэгтэйчүүдийн эзэмшдэг жижиг бизнес гэрээлэх хөтөлбөр**.** Холбооны засгийн газар жил бүр эмэгтэйчүүдийн эзэмшдэг жижиг бизнесүүдэд тухайн жилийн тендерт төсөвлөсөн зардлын 5-аас доошгүй хувийг олгохыг эрмэлздэг. Энэхүү хөтөлбөрөөр дамжуулан Эмэгтэйчүүдийн Бизнес Эзэмшлийн Алба нь бизнесийн сургалт, зөвлөгөө өгөх, холбооны гэрээ байгуулах, зээл, хөрөнгийн хүртээмжийг санал болгох замаар бизнес эрхлэгч эмэгтэйчүүдэд дэмжлэг үзүүлдэг.

Бизнес хөгжүүлэх 8(а) хөтөлбөр**.** Энэ хөтөлбөрийн зорилго нь нийгэм, эдийн засгийн хувьд бэрхшээлтэй ард иргэдийн эзэмшдэг жижиг бизнесүүдэд туслах юм. Энэ нь 8(а) бизнесийг хөгжүүлэх хөтөлбөрт хамрагдаж буй бизнес эрхлэгчдэд тодорхой хэмжээний Засгийн газрын тендерийг олгох замаар хэрэгждэг.

HUBZone хөтөлбөр. Энэ хөтөлбөр нь бага ашиглалттай бизнесийн бүсийн бизнес эрхлэгчдэд Засгийн газрын тендерт өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх зорилготой. HUBZone хөтөлбөрт хамрагдсан аж ахуйн нэгжүүдэд Засгийн газраас тодорхой тооны тендерийг тусгайлан олгохоос гадна нээлттэй тендерт гаргасан үнийн саналыг нь 10%-иар илүү тооцдог.

Байгалийн нөөцийн борлуулалтад туслах хөтөлбөр

Холбооны засгийн газар бараа үйлчилгээ худалдан авахаас гадна их хэмжээний байгалийн баялаг, илүүдэл эд хөрөнгийг зардаг. Байгалийн нөөцийн борлуулалтын тусламжийн хөтөлбөр нь эдгээр барааны тодорхой хувийг зөвхөн жижиг бизнес эрхлэгчдэд санал болгодог. Үүнд, мод ба холбогдох ойн бүтээгдэхүүн; стратегийн материал; газрын тосны хувьцаа; ашигт малтмал, газрын тос, байгалийн хийн түрээс; үл хөдлөх болон хувийн өмчийн илүүдэл орно.

Мөн хөтөлбөрийн хүрээнд жижиг бизнес эрхлэгчдэд төрийн борлуулалт, лизингийн чиглэлээр сургалт явуулдаг.

3. Израил Улс

Израил Улс нь судалгаа, хөгжүүлэлтийн зардлын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд (ДНБ) эзлэх хувь, нэг хүнд ногдох шинэлэг компанийн тоо, нэг хүнд ногдох венчур хөрөнгө оруулалт зэргээрээ дэлхийд тэргүүлдэг[35].

Израилын хууль эрх зүйн орчин нь гадаадын хөрөнгө оруулалтад ээлтэй байдаг. Гадаадын хөрөнгө оруулагчид хөрөнгөө Израилиас эх орон руугаа чөлөөтэй буцаан авах боломжтой; гадаадын хөрөнгө оруулагчид ерөнхийдөө Израилын хөрөнгийн ашгийн татвараас чөлөөлөгддөг; мөн гадаадын иргэд Израилын компанийн хувьцааг эзэмших, компанийн захирал, эсвэл дээд албан тушаалтны үүрэг гүйцэтгэхэд ямар нэгэн хязгаарлалт байхгүй.

Израилын Засгийн газар нь Инновацын газраар дамжуулан гарааны бизнес, технологийн компаниудыг санхүүжүүлэхэд идэвхтэй оролцдог. Инновацын газар нь Израилын аж үйлдвэрийн судалгаа, хөгжлийг дэмжих төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэх үүрэгтэй. Тус газар нь 1984 оны Аж үйлдвэрт судалгаа, боловсруулалт, технологийн шинэчлэлийг дэмжих тухай

[35] World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2019, https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

хуулийн дагуу зөвшөөрөгдсөн судалгаа, хөгжлийн төлөвлөгөөнд үндэслэн санхүүжилт олгодог, харин технологийн дэмжлэг үзүүлдэггүй.

Инновацын газраас санхүүжилт авсан компаниуд тус газарт тайлагнах үүрэгтэй бөгөөд бүтээгдэхүүн борлогдох тутамд болон оюуны өмч, мэргэшлийг Израилаас гадуур шилжүүлсэн тохиолдолд хураамж төлөх ёстой.

Өндөр мэдлэгт суурилсан үйлдвэрлэлийн тухай хууль (Law for Encouragement of Knowledge-Intensive Industry)

2023 оны 7 сард батлагдсан уг хууль нь өндөр технологийн салбарт Израилын хөрөнгө оруулагчдын эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх зорилгоор Израилын өндөр технологийн компаниудын хөрөнгө оруулагчдад seed шатны хөрөнгө оруулалтын өмнөх болон хөрөнгө оруулалтын үе шатанд татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг.

Хуулийн эхний хэсэг нь Судалгаа, хөгжлийн компанид хөрөнгө оруулалт хийсэн хөрөнгө оруулагчдад татварын кредит авах боломжийг олгодог бөгөөд компанийн хувьцааг зарах хүртэл хугацаагаар татварын зарим төлбөрийг хойшлуулдаг.

Хоёр дахь хэсэг нь Израилын Судалгаа, хөгжлийн компаниудын хувьцаа зарах хүсэлтэй хөрөнгө оруулагчдад хувьцаа зарсан өдрөөс хойш 12 сарын дотор Израилын өөр компанид хөрөнгө оруулалт хийснээр хувьцаагаа зарах үед татвар төлөхгүй байх боломжийг олгодог.

Гурав дахь хэсэг нь бусад технологийн компаниудыг худалдаж авсан Израилын өндөр технологийн компаниудад татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг. Эдгээр компаниуд худалдан авсан дүнгээ технологийн орлогоос хасаж тооцсон дүнгээс татвар төлдөг. Өөрөөр хэлбэл, тэдний хөрөнгө оруулалтыг зардалд тооцно.

Өндөр технологийн урамшууллын багц[36]

2024 оны 01 сарын 16-нд Израилын Засгийн газар дэлхийн өндөр технологийн төв болох Израилын нэр хүндийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн урамшууллын багцыг баталснаа зарласан. Олон талт урамшууллын багцад Израилын өндөр технологийн экосистемийг бэхжүүлэхэд чиглэсэн хэд хэдэн санаачилга багтана:

- *Revolutionary Startup Fund* - Хязгаарлагдмал хөрөнгө оруулалттай гарааны бизнесүүдэд зориулж жил бүр хагас тэрбум шекел (Израилын мөнгөн тэмдэгт) хөрөнгө оруулах, хувийн хөрөнгө оруулагчидтай хамтран ажиллах шинэ гарааны сан нээгдэнэ. Энэхүү сан нь технологийн гүнзгийрэл, нээлтийн инновацыг харуулсан гарааны бизнесүүдэд төвлөрнө.
- *Шинэ YOZMA сан (Институцын хөрөнгө оруулалтын хурдасгуур)* - Fund of Funds[37] загварыг ашиглан Израилын институцын байгууллагуудыг Израилын венчур капиталын санд хөрөнгө оруулахыг дэмжих хөрөнгө оруулалтын сан байгуулагдана. 5 жилийн хугацаанд 4 тэрбум гаруй шекел хөрөнгө оруулалт хийж, өндөр технологийн экосистемийг бэхжүүлнэ.
- *Шинэ Венчур бүтээх инкубаторын сан* - Олон улсын компаниудад оролцох боломжийг олгодог тендерийн үйл явцыг багтаасан хөрөнгө оруулалтын дэвшилтэт загвар бүхий инновацын санг байгуулна. Үүнд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх, гүнзгийрүүлсэн технологийн шугам дахь олон улсын хамтын ажиллагааг сайжруулах замаар инновацын инкубаторын төвүүдийг байгуулах зэрэг багтана.

[36] Israel Innovation Authority, https://innovationisrael.org.il/en/press_release/stimulus-to-boost-israeli-high-tech/
[37] Fund of Funds (FOF) Explained: How It Works, Pro & Cons, Example, https://www.investopedia.com/terms/f/fundsoffunds.asp

Энэхүү урамшууллын багц нь Хөрөнгө оруулалтын Түргэвчилсэн Хөтөлбөр, Сахиусан хөрөнгө оруулагчдын клубууд, Бүс нутаг-Технологийн инновацын төвүүдийг үүсгэх, Төсөөллийг бий болгох (Tnufa) урамшууллын хөтөлбөрийн буцалтгүй тусламжийг хоёр дахин нэмэгдүүлэх гэх мэт сүүлийн үеийн санаачлагууд дээр тулгуурладаг.

Израил дахь гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөрүүд

Төсөөллийг бий болгох (Tnufa) урамшууллын хөтөлбөр[38]

Энэ хөтөлбөр нь шинэлэг технологийн үзэл баримтлалыг боловсруулах, баталгаажуулах зорилгоор шинээр эхэлж буй бизнес эрхлэгчдэд зориулагдсан болно. Энэ нь бизнес эрхлэгчдийг анхан шатны төслүүдийн үзэл баримтлал, бизнесийн боломжийн нотолгоонд хүрэхэд нь дэмжлэг үзүүлдэг.

Технологийн инновацийн инкубаторын хөтөлбөр[39]

Энэхүү хөтөлбөр нь судалгаа, хөгжлийн анхан шатанд байгаа технологийн санаатай бизнесүүд хувийн санхүүжилт авахад хүндрэлтэй байгаа үед болон төслийн эрсдэлийг бууруулж, санхүүжилтийн чухал үе шатанд хүрэхийн тулд лабораторийн дэмжлэг шаардлагатай байгаа үед бизнесүүдийг дэмжих зорилготой юм.

Гарааны компани байгуулах сонирхолтой бизнес эрхлэгчид технологийн инкубатороор дамжуулан санхүүжилт босгох боломжтой. Инкубатор нь компаниудын анхан шатанд хөрөнгө оруулалт хийж, компанийг байгуулах, санаагаа арилжааны бүтээгдэхүүн болгон хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог бүрдүүлдэг.

Хөрөнгө оруулалтын Түргэвчилсэн Хөтөлбөр[40]

Энэхүү санхүүжилтийн хөтөлбөр нь Инновацын газрын Судалгаа, хөгжлийн сангаар дамждаг бөгөөд хөрөнгө босгох шатандаа байгаа гарааны богино хугацаатай (6 сар хүртэл) Израилын шинэлэг технологийн компаниудад зориулагдсан. Өнөөгийн (Израил-Хамасын дайн) нөхцөл байдлаас шалтгаалан хөрөнгө босгоход хүндрэлтэй байгаа, bridge санхүүжилт шаардлагатай байгаа компаниуд энэ хөтөлбөрийн зорилт болно.

Анхан шатны компаниудыг урамшуулах хөтөлбөр[41]

Энэ хөтөлбөр нь шинэлэг технологийн төсөл боловсруулж, сурталчлах, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг татах замаар зах зээлд нэвтрэхийг зорьж буй гарааны компаниудад зориулагдсан болно. Хөтөлбөрийн зорилго нь Израилын өндөр технологийн салбарын өсөлт, хөгжлийг дэмжих, судалгаа, хөгжлийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй анхан шатны компаниудад хувийн хөрөнгө оруулалтыг урамшуулах юм.

Сахиусан тэнгэр хөрөнгө оруулагчдын клубууд[42]

Сахиусан тэнгэр хөрөнгө оруулагчдын клубын гол зорилго нь хувийн хөрөнгө оруулагчдад технологийн янз бүрийн салбарт технологийн шинэчлэлтийг үүсгэж буй Израилын гарааны бизнесүүдийг танилцуулах, эдгээр гарааны бизнесүүдэд хөрөнгө оруулалтыг судлах,

[38] Israel Innovation Authority,Ideation (Tnufa) Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/ideation-tnufa-incentive-program/
[39] Israel Innovation Authority,Technological Innovation Incubators Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/technological-innovation-incubators-program/
[40] Israel Innovation Authority, Fast Track funding program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/fast-track-funding-program/
[41] Israel Innovation Authority, Early Stage Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/early-stage-companies-incentive-program/
[42] Israel Innovation Authority, Call for Proposals for the Establishment of 3 Angel Investors' Clubs, https://innovationisrael.org.il/en/calls_for_proposal/angel-clubs-establishment/

хөрөнгө оруулалтыг удирдах үйл явцад туслалцаа үзүүлэх, мөн эдгээр хөрөнгө оруулагчдын клубүүдийг өргөжүүлэхэд оршино.

Байгууллагын хөрөнгө оруулагчдыг урамшуулах хөтөлбөр[43]

Энэхүү хөтөлбөр нь өндөр технологийн хөрөнгө оруулалтыг бий болгохыг зорьж буй хөрөнгө оруулагчдыг дэмжих бас нэгэн чухал алхам бөгөөд Израилын өндөр технологийн салбар болон хөрөнгийн зах зээлийг холбосон зохицуулалтын нэмэлт үйл явцыг бий болгосон. Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго нь Израилын хөрөнгийн зах зээл дэх хөрөнгө оруулагчдыг борлуулалт, өсөлтийн анхан үе шатанд Израилын технологийн компаниудад хөрөнгө оруулахад урамшуулах юм.

Seed шатны хөрөнгө оруулалтыг урамшуулах хөтөлбөр[44]

Seed шатны хөрөнгө оруулалтын тоог нэмэгдүүлэх болон илүү туршлагатай венчур хөрөнгө оруулагчдыг эрсдэл өндөртэй ажиллаж байгаа анхан шатны гарааны бизнесүүдэд хөрөнгө оруулахыг урамшуулах зорилготой.

Гарааны бизнесийн сан – Seed шатны хөрөнгө оруулалтын өмнөх хөтөлбөр[45]

Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго нь Израил дахь гарааны компаниудын үүсгэн байгуулалт, өсөлтийг нэмэгдүүлэх, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг өргөжүүлэх бөгөөд энэхүү хөтөлбөр нь шинэ, өндөр эрсдэлтэй, гүнзгийрүүлсэн технологи хөгжүүлж буй гарааны бизнесүүдэд чиглэгддэг. Инновацын газар нь хувийн хөрөнгө оруулагчдын хамт *Seed шатны хөрөнгө оруулалтын* өмнөх хөрөнгө оруулалтын шатанд оролцоно. Энэхүү хамтын хүчин чармайлт нь хувийн хөрөнгө оруулагчдын эрсдэлийг хөнгөлөх, хөрөнгө оруулалтын тойргийн хаалтыг дэмжих зорилготой юм.

Гарааны бизнесийн сан – Seed шатны хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр[46]

Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго нь Израил дахь гарааны компаниудын үүсгэн байгуулалт, өсөлтийг нэмэгдүүлэх, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг өргөжүүлэх бөгөөд энэхүү хөтөлбөр нь шинэ, өндөр эрсдэлтэй, гүнзгийрүүлсэн технологи хөгжүүлж буй гарааны бизнесүүдэд чиглэгддэг. Инновацын газар нь хувийн хөрөнгө оруулагчдын хамт үржүүлэлтийн хөрөнгө оруулалтын шатанд оролцоно. Энэхүү хамтын хүчин чармайлт нь хувийн хөрөнгө оруулагчдын эрсдэлийг хөнгөлөх, хөрөнгө оруулалтын тойргийн хаалтыг дэмжих зорилготой юм.

Гарааны бизнесийн сан – А шатлалын хөтөлбөр[47]

Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго нь Израил дахь гарааны бизнес эрхлэгч компаниудын үүсгэн байгуулалт, өсөлтийг нэмэгдүүлэх, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг өргөжүүлэх бөгөөд энэхүү хөтөлбөр нь шинэ, өндөр эрсдэлтэй, гүнзгийрүүлсэн технологи хөгжүүлж буй гарааны бизнесүүдэд чиглэгддэг. Инновацын газар нь хувийн хөрөнгө оруулагчдын хамт А шатлалын хөрөнгө оруулалтын шатанд оролцоно. Энэхүү хамтын хүчин чармайлт нь хувийн хөрөнгө оруулагчдын эрсдэлийг хөнгөлөх, хөрөнгө оруулалтын тойргийн хаалтыг дэмжих зорилготой юм.

---

[43] Israel Innovation Authority, Institutional Investors – Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/institutional-investors-incentive-program/
[44] Israel Innovation Authority, Seed Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/seed-incentive-program/
[45] Israel Innovation Authority, Startup Fund – Pre-Seed Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/startup-fund-pre-seed-program/
[46] Israel Innovation Authority, Startup Fund – Seed Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/startup-fund-seed-program/
[47] Israel Innovation Authority, Startup Fund – Round A Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/startup-fund-round-a-program/

4. Бүгд Найрамдах Узбекистан Улс

Узбекистан Улсын Засгийн газар нь сүүлийн жилүүдэд инновацын экосистемийг хөгжүүлэхийн тулд гарааны бизнес эрхлэгчдийг дэмжих асуудалд онцгой анхаарал хандуулж байна.

2016 оноос хойш Узбекистаны эдийн засгийг шинжлэх ухаан, инновацад тулгуурлан сайжруулах талаар тодорхой арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлсээр байгаа бөгөөд энэ хүрээнд татварын тогтолцоог боловсронгуй болгох, бизнесийн татварын ачааллыг багасгах, шинжлэх ухааны ололтыг эдийн засгийн секторт нэвтрүүлэх, үйлдвэрлэлийн асуудлыг шинэлэг аргаар шийдвэрлэх гарцыг нээж өгсөн.

Инновацын чиглэлээрх гарааны бизнесийг дэмжих зорилгоор 2021 оны Ерөнхийлөгчийн 6198 дугаар зарлигаар 13 бүс нутгийг инновацын бүс болгон өөрчилсөн. Уг зарлигт бүс нутгийн нийгэм, эдийн засгийн түвшин дээшлүүлэх, жижиг бизнес болон хувийн бизнесийг хөгжүүлэх, шинээр ажлын байрыг бий болгох зэрэг асуудлуудыг хамруулсан байна.

Инновацын салбарт тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэхэд 13.1 тэрбум UZS (Узбек мөнгө тэмдэгт SUM) буюу 22 гарааны төслийг буцалтгүй тусламжаар санхүүжүүлсэн. Ингэснээр импортыг орлох бүтээгдэхүүн, бизнесийн төслүүдийг дэмжиж, бүс нутгийн оюуны болон технологийн чадавхыг нэмэгдүүлсэн.

Гарааны бизнесийн төслийг санхүүжүүлэх Засгийн газрын 2020 оны 133 тогтоолын 2 дугаар хавсралтаар “Гарааны бизнес”-ийг батлах санхүүжүүлэх, хэрэгжүүлэх журмын дагуу 3 үе шаттай тэмцээнийг зохион байгуулан өрсөлдүүлж, Шинжлэх ухаан, техникийн зөвлөлийн хурлаар шалгаруулдаг байна.

Инновацын хөгжлийн яамны санхүүжилтээр 2019-2021 онд нийт 90 гаруй төслийг санхүүжүүлсэн. Үүний 20 нь эрүүл мэндийн салбарт 18.7 тэрбум UZS[48], 18 нь мэдээллийн технологийн салбарт 14.5 тэрбум UZS, ХАА салбарт 22 нь 14.1 тэрбум UZS, тээвэр, эрчим хүчний салбарт 9.6 тэрбум UZS, барилгын салбарт 5 тэрбум UZS, хүнсний салбарт 3.3 тэрбум UZS, боловсрол болон бусад салбарт 5,6 тэрбум UZS[49] тус тус санхүүжүүлсэн байна.

Засгийн газраас гадаадын хөрөнгө оруулалт, бизнес эрхлэх, аж ахуйн нэгжийн бүртгэлийн журмыг хялбаршуулах, бүртгэлийн нэг цэгийн үйлчилгээ, онлайн горим, цахим тайлангийн системийг нэвтрүүлсэн байна. Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахын тулд татварыг хөнгөлөх, гаалийн татвараас чөлөөлөх, бизнесийг бүртгэх, тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцыг хялбарчлах зэрэг олон төрлийн урамшууллыг хэрэгжүүлсэн. Тус улс нь ГШХО-ыг татахын тулд 23 эдийн засгийн чөлөөт бүс түүнчлэн 502 орчим жижиг аж үйлдвэрийн тусгай бүсийг байгуулаад байна. Хууль тогтоомжийн хүрээнд хувийн бизнес эрхлэгчдэд татварын нэмэлт урамшууллыг бий болгосон байна.

Тус улсад гарааны бизнест амжилт үзүүлсэн байдлыг дурдвал, аялал жуулчлалын чиглэлээр 3D болон VR BOX загварыг бий болгох ”NazzaAR” төсөл хэрэгжүүлж байна. Газар тариалангийн чиглэлээр Агролоток суулгацыг “in-vitro” аргаар үржүүлэх лаборатори байгуулж, хүнсний үйлдвэрт өргөн хэрэглэгддэг пектин үйлдвэрлэгч компанийг шинээр байгуулсан. Уг төсөл нь биологийн бүтээгдэхүүнийг хатаах механизмыг сайжруулдаг цахилгаан соронзон задралын системийг хөгжүүлж, эрчим хүчний хэрэглээг 4-6 дахин багасгах дэвшилтэт шинэ арга болсон байна. Эрчим хүчний хэмнэлттэй шинэ технологи нэвтэрснээр нөөцийг хэмнэж, өртгийг бууруулж, зах зээлд өрсөлдөх чадвартай шинэ бүтээгдэхүүн гарч ирсэн гэж үздэг байна.

Узбекистан Улсад 2016 оноос эдийн засаг, нийгэм, шүүхийн шинэчлэл, өөрчлөлтүүдийг хийсэн бөгөөд 2017-2021 онд анхны Хөгжлийн стратегийн шинэчлэлийн цогц хөтөлбөрийг

[49] Ministry of Innovative Development, https://mininnovation.uz/en/info/startaplar

боловсруулж баталсан. Энэ хөтөлбөрийн тэргүүлэх таван чиглэлд эдийн засгийн хөгжил, либералчлалыг илүү онцолсон байна.

Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих хүрээнд Засгийн газар 2018 оныг бизнес эрхлэх, технологийг дэмжих жил болгон зарлаж, инновацад суурилсан өсөлтийг хурдасгах зорилгоор Инновацын хөгжлийн яам (*Ministry of Innovation Development*)-ыг байгуулжээ. Тус яам нь бүх төрлийн салбарын инновацад тулгуурласан хурдацтай өсөлтийг хангах, гарааны бизнесийн дэвшилтэд технологийг нэвтрүүлэх, дэмжих, бодлого боловсруулах, түүнийг хэрэгжүүлэх, хяналт тавих, хариуцлага хүлээлгэх зэрэг чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг байна. Тус яам нь Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хөгжлийн яам (*Ministry the Development of Information Technologies and Communication*s), Төслийн удирдлагын Үндэсний агентлаг (*National agency for Project Management*)-тай хамтран ажилладаг байна.

Инновацын хөгжлийн яамны харьяанд Яшнабад Инновацын Технопарк (*Yashnabad Innovative Technopark*), Дэвшилтэт Технологийн Төв (*Center for Advanced Technologies*), Шинэ санааг дэмжих (6 сая ам.ам доллар) сан (*Fund to Support Innovative Ideas),* Инновацын төсөл хэрэгжүүлэх шинжлэх ухаан, практикийн төв (*Scienntific and Practical Venter for the Implemenntetion of Innovative Projects*) -ийг тус тус байгуулжээ.

Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хөгжлийн яам (*Ministry the Development of Information Technologies and Communications*)-ны харьяанд Мэдээллийн технологийн парк (IT Park), Венчур (10 сая ам.доллар) сан (*ICT Venture Park*) тус тус байгуулсан байна.

Төслийн удирдлагын Үндэсний агентлаг (*National agency for Project Management*)–ын харьяанд Мирзо Улукбек Инновац (*Mirzo Uluqbek Innovation*), Дижитал эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих сан (*Fund for Support of Digital Economy Development*) тус тус байгуулаад байна.

Зураг 1. Гарааны бизнес эрхлэгчдийг дэмжих сангууд

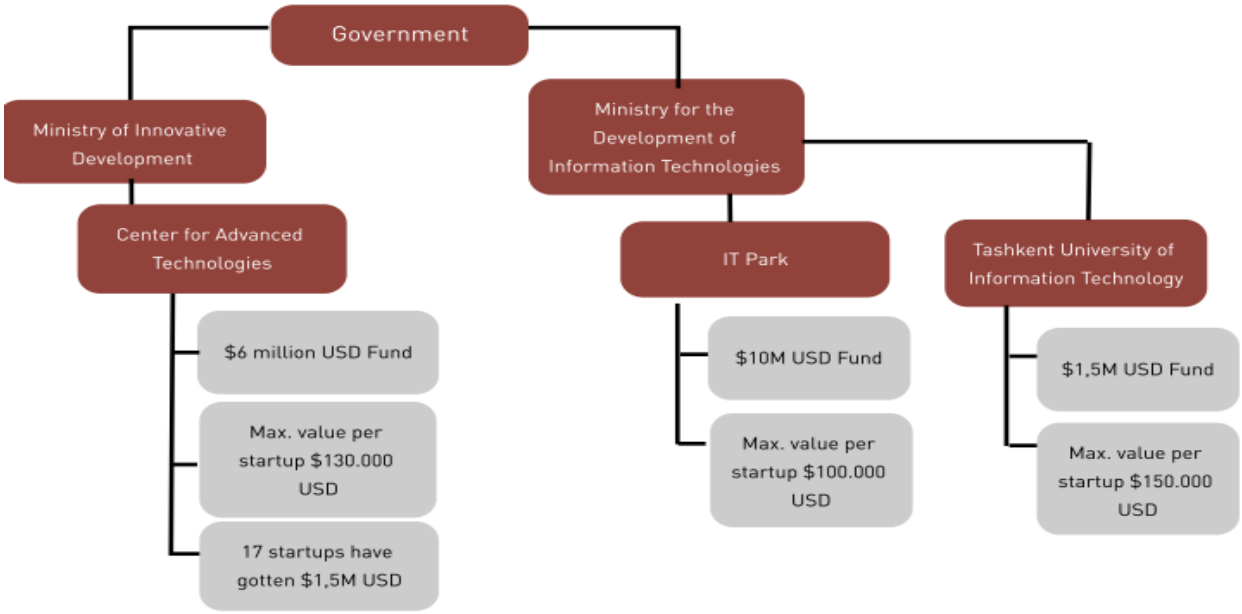

Эх сурвалж: Германы Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн яамны "Гарааны бизнесийн экосистемийн тайлан",2019, https://www.enpact.org/wp-content/uploads/2020/11/startup-ecosystem-report-tashkent-uzbekistan.pdf

Эдгээр гарааны бизнесийг дэмжих гол хурдасгах хөтөлбөрүүд нь бизнесийн орчин, санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтыг татах, татварын урамшуулал, оюуны өмчийг хамгаалах, шинэ технологи, бүтээгдэхүүн турших боломжийг олгох, технологийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, хамтын ажиллагааг дэмжих зэрэг асуудлуудыг хамруулдаг. Алт, зэс, уран зэрэг байгалийн

баялаг, хүнсний үйлдвэрлэл, нэхмэл эдлэл, барилга, аялал жуулчлал, мэдээллийн технологи зэрэг салбаруудад гарааны бизнес эрхлэх боломжийг олгодог байна.

Гарааны бизнес эрхлэгчдийн экосистемийг “Гарааны бизнест ээлтэй байдлын индекс” (*Startup Friendliness Index-SFI)* болон “Аж ахуйн нэгжийн экосистемийн зураглал*”(Mapping the Entrepreneurial Ecosystem*) гэсэн аргачлалтай хослуулан ашигласан. Энэ хоёр аргачлалыг хослуулсан нь бизнес эрхлэх болон хөрөнгө оруулалтыг зохицуулах, тэдгээрийн харилцан хамаарал, үйлчлэл, бизнес эрхлэх соёл, хандлага зэргийг тодорхойлжээ.

Тус улс нь эдийн засгийн өөрчлөлт, шинэчлэлтийн үр дүнд дараах 6 салбарт 80 онооны үзүүлэлтийг “Гарааны бизнест ээлтэй байдлын индекс”(SFI)-ээр тусгасан байна. Үүнд:

- хүний нөөц 100-56.3 оноотой;
- зах зээлийн нөхцөл 100-56.3;
- макро бүтэц (улс төр, эрх зүйн тогтолцоо) 100-48.9;
- дэд бүтэц 100-56;
- санхүү хангамж 100-38.8;
- гарааны бизнесийн орчин 100-9.7 онооны үзүүлэлтүүдтэй гарчээ.

Зураг 2. Узбекистаны Гарааны бизнесийн экосистем

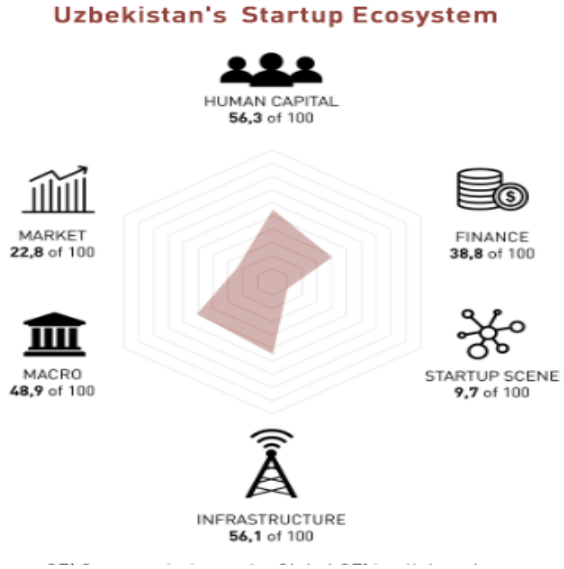

Эх сурвалж: Германы Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн яамны “Гарааны бизнесийн экосистемийн майлан”,2019, https://www.enpact.org/wp-content/uploads/2020/11/startup-ecosystem-report-tashkent-uzbekistan.pdf

“Аж ахуйн нэгжийн экосистемийн зураглал*” (Mapping the Entrepreneurial Ecosystem)*-аар дараах 3 бүрэлдэхүүн хэсэгт ангилдаг байна. Үүнд:

- бизнесийн болон хөрөнгө оруулалтын орчин;
- оролцогчдын харилцан үйлчлэл;
- бизнес эрхлэгчдийн соёл, хандлага.

Бизнесийн болон хөрөнгө оруулалтын орчин нь оролцогчид (*хувь хүн, байгууллага, институт*) хоорондын харилцах хууль эрх зүй, захиргааны зохицуулалтын тогтолцоог бүрдүүлдэг. Бизнесийн болон хөрөнгө оруулалтын орчин нь оролцогч талуудын хооронд байнгын харилцан үйлчлэлтэй байдаг. Тиймээс харилцан адилгүй хамааралтай байна. Гурав дахь бүрэлдэхүүн хэсэг болох соёл, хандлага нь бизнесийн болон хөрөнгө оруулалтын орчин, оролцогчдын харилцан хамааралтай холбоотой байна.

Зураг 3. Аж ахуйн нэгжийн экосистемийн зураглал

Эх сурвалж: Германы Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн яамны "Гарааны бизнесийн экосистемийн майлан", 2019, https://www.enpact.org/wp-content/uploads/2020/11/startup-ecosystem-report-tashkent-uzbekistan.pdf

Хэрэгжүүлж буй бодлого

Засгийн газраас гадаадын хөрөнгө оруулалт, бизнес эрхлэгч, аж ахуйн нэгжийн бүртгэлийн журмыг хялбаршуулах, бүртгэлийн нэг цэгийн үйлчилгээ, онлайн горим, цахим тайлангийн системийг нэвтрүүлсэн.

Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахын тулд татварыг хөнгөлөх, гаалийн татвараас чөлөөлөх, бизнесийг бүртгэх, тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцыг хялбарчлах зэрэг олон төрлийн урамшууллыг хэрэгжүүлсэн. Тус улс нь гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татахын тулд 23 эдийн засгийн чөлөөт бүс түүнчлэн 502 орчим жижиг аж үйлдвэрийн тусгай бүсийг байгуулаад байна. Хууль тогтоомжийн хүрээнд хувийн бизнес эрхлэгчдэд татварын нэмэлт урамшууллыг бий болгосон байна.

Бизнес эрхлэгчдэд боловсролын түвшин, чанар, мэдлэгийг сайжруулах хүрэнд хүний нөөцийг хөгжүүлэх шаардлагатай байгааг онцолсон. Энэ нь шинжлэх ухааны чадавх, үр нөлөөг дээшлүүлэх шинжлэх ухааны судалгаа, шинжилгээ, шинэ технологийг бизнес эрхлэлттэй нэгтгэх механизмыг боловсруулсан. Узбекистан Улсыг инновацын индексээр 2030 онд дэлхийн шилдэг 50 орны тоонд багтаахаар стратегийн төлөвлөгөөндөө тусгасан байна.

2019-2021 он хүртэл инновацын хөгжлийн стратеги төлөвлөгөөнд ажил олгогчдын төлдөг, нийгмийн даатгалын хувь хэмжээ, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын хувь хэмжээг бууруулж, зардлыг багасгасан.

2018 онд НӨАТ, газрын татвар, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар(ААНОАТ), дэд бүтцийн хөгжлийн албан татвар, байгаль орчны албан татвар, хувь хүний тэтгэврийн сангийн шимтгэл, хуримтлагдсан тэтгэврийн татварын хэмжээг тус тус бууруулсан.

2019 онд аж ахуйн нэгжийн ангилалыг шинээр нэвтрүүлж, аж ахуйн нэгжүүдэд нэг удаа, нийгмийн даатгалын шимтгэлийг тогтмол, нэг ажилтанд хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний 65 хувиас багагүй хэмжээгээр тус тус төлөхөөр тусгасан. Харьяа байгууллагуудад гарааны бизнес, аж ахуйн нэгжүүд 2028 он хүртэл хувь хүний орлогын албан татвар, аж ахуйн нэгжийн албан татвар, нийгмийн даатгалын шимтгэлээс тус тус чөлөөлөхөөр болсон байна.

2017-2019 онуудад Засгийн газар нь шинэчлэл бодлого, стратегийн хөтөлбөрөөр бизнес эрхлэлт, дэд бүтцийг бий болгох бөгөөд эдийн засаг дахь төрийн оролцоог багасгах,

инновац, бизнес эрхлэлтийг дэмжих хэд хэдэн шинэчлэлийг эхлүүлсэн нь эдийн засгийн шинэчлэл болсон гэж үздэг.

2023 оны сүүлээр АХБ-ны санхүүжилтээр Узбекистаны ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих чиглэлээр 100 сая. ам долларын зээлийг олгосон байна. Энэ нь ЖДҮ-ийн үйл ажиллагааны орчныг сайжруулах, хувийн хэвшлийн хөгжлийг дэмжих, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих, цар тахлыг нөлөөг даван туулах чадварыг бэхжүүлэх зорилготой юм. Тус улс нь төрийн өмчийн эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжих үндсэн бүтцийн шинэчлэлийг үргэлжлүүлэн макро эдийн засгийн бодлогыг баримтлан, ЖДҮ эрхлэгчдэд эдийн засгийн төрөлжсөн өсөлт, бүтээмж, нэмүү өртөг шингээсэн ажлын байрыг нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэнэ гэж тэмдэглэжээ[50].

Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсад гарааны бизнес эхлүүлэхэд компани байгуулах, үүсгэх, хамтарч ажиллахад бизнес эрхлэгчдэд дараах хууль эрх зүйн шаардлагуудыг тавьдаг байна. Үүнд:

Узбекистанд бизнес эрхлэхэд тавигдах хууль эрх зүйн шаардлагад:

- **IP:** Тус улсад оршин суудаггүй, гадаадын бизнес эрхлэгчид тусгайлсан, хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани (ХХК) байгуулж болно.
- **Анхны хөрөнгө:** Гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжийн дүрмийн сан 2023 оны 5 сарын байдлаар 400 сая UZS (42,000 ам.доллар) Узбек мөнгөн тэмдэгт байхаар тусгасан.
- **Хууль ёсны бүртгэл:** Узбекистан Улсад компанийг нэгтгэх, хамтрах журмыг хэрэгжүүлэх бөгөөд гадаадын бүх компаниуд хууль ёсны бүртгэлтэй байна.
- **Хувьцаа эзэмшигчдийн гэрээ ба компанийн дүрэм:** Узбекистаны компанийг байгуулахад тавигдах стандарт, хууль ёсны шаардлагад хувьцаа эзэмшигчдийн гэрээ болон компанийн дүрэмтэй байна.

Хууль тогтоомжийн дагуу бизнесийн бүтцийн төрлүүд:

- **Хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани:** (ХХК) бизнесийн түгээмэл хэлбэр бөгөөд хувираа бизнес эрхлэгч эсхүл түншлэлийн давуу талыг корпорацын хариуцлагатай байдалтай хослуулсан компанийг хэлнэ. ХХК нь гишүүдээсээ тусдаа хуулийн этгээд учраас компанийн гаргасан аливаа өр төлбөр, иргэдийн хөрөнгөөр хамгаалагдсан байдаг.
- **Хувьцаат компани:** (ХК) корпорац шиг захирлуудын зөвлөл удирддаг бөгөөд пүүсийн хувьцааг эзэмшдэг.
- **Нэмэлт хариуцлагатай корпорац:** (CAL) баталгаатай хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийг хэлнэ. Гишүүд тодорхой хэмжээний өр төлбөрийг биечлэн хариуцахаар тохиролцдог.
- **Эдийн засгийн түншлэл:** хууль ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн бизнесийн байгууллага бөгөөд дүрмийн санг гишүүдийн хувьцаанд хуваасан, түншлэлийн өмнөөс бизнесийн үйл ажиллагаанд биечлэн оролцохыг хэлнэ.
- **Хувийн аж ахуйн нэгж**: (PE) нэг хүн үүсгэн байгуулагч бөгөөд тодорхой хариуцлагыг хүлээдэг. Хувийн компани татвар төлсний дараах ашиг нь өмчлөгчийнх бөгөөд ногдол ашгийн татвар ногдуулдаггүй нь үйл ажиллагааны зардлыг бууруулдаг байна.

[50] АХБ, Узбекстаны ЖДҮ хөгжүүлэх 100 сая ам.доллар зээл олгов. https://lex.uz/docs/5155423

- **Төлөөлөгчийн газар:** Тус улсад гадаадын компанийн ашиг сонирхлыг төлөөлөх, хууль ёсны бизнесийн бүтцийн нэг төрөл юм. Зар сурталчилгаа, сүлжээ, зах зээлийн шинжилгээ судалгаа, арилжааны үйл ажиллагаанд оролцох эрхгүй.

Компанийн бүртгэлд бүртгүүлэх үйл явц хэд хэдэн үе шаттай байдаг:

- **Тохиромжтой бизнесийн бүтцийг сонгох:** Гадаадын бизнес эрхлэгчид компани байгуулахдаа өөрийн бизнесийн шаардлагад тохирсон хууль эрх зүйн бүтцийг сонгоно.
- **Хууль эрх зүйн баримт бичгийг бүрдүүлэх:** Бүх хуулийн баримт бичгийг хамтад бүрдүүлнэ. Бизнесийн баримт бичигт өөрчлөлт оруулах боломжтой.
- **Брэндийн нэрийг хадгалах:** Бизнесийн бүтээгдэхүүн нь тодорхой брэндийн нэртэй байна. Барааны тэмдэгтийг Узбекистаны Патентын албанаас авна.
- **Аж ахуйн нэгжийг бүртгүүлэх:** Узбекистан Улсад компани байгуулахдаа өөрийн сонгосон бизнесийн бүтцийг Улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ.
- **Анхдагч лац болон тамга тэмдэг авах хүсэлт гаргах:** Узбекистан дахь компанийг бүртгүүлэх үйл ажиллагааны нэг алхам юм. Лац болон тамга тэмдгийг авахдаа албан бичгээр гаргаж, баталгаажуулна.
- **Банкны данс нээлгэх:** Энэ улсад бизнесээ амжилттай явуулахын тулд байгууллагын дансыг банканд нээлгэнэ. Бизнесийн үйл ажиллагаагаа эхлүүлэхдээ хамгийн бага хөрөнгийг байршуулж, судалгаа шинжилгээ хийж, бизнесийн шаардлагад нийцэх банкыг сонгодог байна.

Компанийг бүртгүүлэхдээ дараах хураамжийг төлдөг:

- **ХХК:** Дүрмийн сангийн 2% (*нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тав дахин нэмэгдүүлснээс багагүй байх*);
- ***ХК*:** Дүрмийн сангийн ойролцоогоор 0.2%;
- **Гадаадын компани, охин компани, төлөөлөгчийн газар*:*** нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 10 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний шимтгэл төлдөг байна.

Узбекистанд бизнес эхлүүлэх, компани байгуулахад 50 орчим ам.доллар буюу 5,70,508 UZS Узбек мөнгөн тэмдэгт шаардлагатай байдаг. 2022 оны байдлаар бизнес эрхэлж буй хуулийн этгээдэд аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварыг 15% хувиар ногдуулдаг. Харин тус улсад оршин суудаггүй, бизнес эрхлэгчдэд 10% хувийн татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг байна.

Гадаадын бизнес эрхлэгчдэд компани байгуулахад төрөөс дэмжлэг үзүүлж, дараах салбаруудад татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг байна:

- Химийн болон нефть химийн үйлдвэрлэл;
- Инженер техникийн салбар;
- Цахилгаан;
- Хүнсний үйлдвэрлэл
- Альтернатив эрчим хүч;
- Бусад үйлдвэр зэрэгт татварын хөнгөлөлт үзүүлнэ.

Харин гадаадын бизнес эрхлэгчдэд дараах татваруудаас бүрэн чөлөөлдөг. Үүнд:

- Аж ахуйн нэгжийн ашгийн татвар;
- Эд хөрөнгийн татвар;
- Нийгмийн салбарын дэд бүтцийг хөгжүүлэх, сайжруулах татвар;
- Авто замын санд заавал төлөх татвар;

- Хувийн жижиг бизнес, бичил үйлдвэрлэлийн татвар гэх мэт.

Гарааны бизнест дараах *онцлог шинж чанаруудыг*[51] тусгажээ. Үүнд:

- залуу компани;
- шинэлэг бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ;
- эдийн засгийн өсөлт өндөр;
- жижиг нийгэмлэг;
- хязгаарлагдмал нөөцтэй;
- инновац, бүтэлгүйдэлээс үүссэн эрсдэл;
- уян хатан байдал, гарааны бизнесүүд эрч хүчтэй, зах зээлийн өөрчлөлт, шинэ технологи, өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүнд хариу үзүүлэх чадвартай байдаг.

Гарааны бизнесүүд нь шинэлэг технологийг бүтээсэн орчин үеийн аж ахуйн нэгжүүд эсхүл өвөрмөгц бизнесийн загварыг бий болгоход одоо байгаа технологийг ашиглан өргөнөөр тэлэх бололцоотой, хурдацтай өсөлт, интернэтэд суурилсан байдаг. Гарааны бизнесийн гол шинж чанар нь: хурдацтай өсөлт юм. Тус улс нь гарааны бизнесийн хөгжлийг дэмжихэд экосистемд илүү анхаарал хандуулсан байна.

Экосистем нь энэ гол шинж чанарыг агуулсан, шинэлэг систем бөгөөд Засгийн газрын бодлого, дэмжлэгийн хөтөлбөрөөр хязгаарлагдахгүй. Бизнес инкубатор болон хурдасгуур, венчур сангуудаас бүрдсэн экосистемийн үйл ажиллагаанд оролцогчдын хувьд шинэ санааг бий болгохоос эхлээд бизнес хүртэл гарааны бизнесийг дэмждэг.

Гарааны бизнесийн экосистемд бизнес эрхлэгчид, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүд, банкнууд, хөрөнгө оруулагчид, венчурын сан, инкубатор болон хурдасгах хөтөлбөрт дэмжлэг үзүүлэх байгууллага, Засгийн газар гэх мэтчилэн олон байгууллагуудаас бүрддэг байна.

Бизнес эрхлэгчдэд нь: шинэ санаа боловсруулж, инновацыг зах зээлд нэвтрүүлэх чадамжтай байхаас гадна экосистемийн давуу болон сул талуудыг хүлээн зөвшөөрч, бизнес, хөрөнгө оруулалтын орчин, оролцогч талуудын чадавхыг сайжруулах, хамтын ажиллагааны хөгжил, үр нөлөөг сайжруулахад үйл ажиллагаагаа чиглүүлдэг байна.

Гарааны бизнес нь хэд хэдэн үе шатаар дамжин хөгждөг. Үе шат бүр өвөрмөгц сорилтуудтай бөгөөд тодорхой дэмжлэгийн хүрээнд өөр нэрийг санал болгодог нийтлэг аргатай.

Эхний үе шат- Үүсгэх үе шат: Энэ нь шинэ санаа үүсгэх, бүтээгдэхүүн боловсруулах, тодорхойлох, эрхэм зорилго, стратеги, бизнесийн загварыг гаргах арга юм. Гарааны бизнесийн үе шатыг ихэвчлэн үүсгэн байгуулагч нь өөрөө санхүүжүүлдэг бөгөөд гэр бүл, найз нөхдийн дэмээр хөрөнгө оруулсан байдаг. Мөн Засгийн газрын буцалтгүй тусламж болон бусад хөрөнгө оруулалтаас үүдэлтэй.

Хоёр дахь үе шат- Хөгжлийн үе шат: Үүнд: баг бүрдүүлэх, хөгжүүлэх, удаан амьдрах чадвартай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, зах зээлийн баталгаажуулалт хийх арга юм. Энэ үе шатанд санхүүжилт хийх боломжтой бизнесийн хөрөнгө оруулалт болон венчур капитал, хөрөнгө оруулалтыг хамруулна.

Гурав дахь үе шат нь: Өргөтгөх үе шат: Энэ үе шатанд гарааны бизнесүүдийг татах, хөгжүүлэх, зах зээлд татан оролцуулах арга юм. Санхүүжилт нь венчур капитал болон хувийн өмчийн хөрөнгүүд энэ үе шатанд шаардлагатай. Гарааны бизнес нь орлого олох хөрөнгөтэй тул барьцаа тавьж, банкны зээл авах бололцоотой байдаг.

[51] Ministry of Innovative Development, https://mininnovation.uz/en/info/startaplar

Гарааны бизнесийн давуу тал: уян хатан байдал, ажилчдын харилцаа холбоо, хандлага, ажлын байрны боломж, сургалт явуулах, хариуцлага өндөржүүлэх, туршлага нэмэгдэх, инновац нэвтрүүлэх, бүтээгдэхүүний төрөл, технологи, шинэ санааг дэмжих, хурдасгах зэрэг асуудлуудыг хамруулдаг байна.

Гарааны бизнесийн сул тал: бизнес амжилтгүй болох, хөрөнгө оруулахад эрсдэл үүсэх, хөрөнгө босгох хүндрэл, стресс өндөр байх, бизнесийн орчны өрсөлдөөн их зэрэг асуудлууд сул тал болдог байна.

Хууль тогтоомжууд

Узбекистан Улсын гарааны бизнестэй холбоотой харилцааг "Аж ахуйн нэгжийн бизнес эрхлэх үйл ажиллагааны баталгааны тухай хууль" *(On guarantees of freedom of entrepreneurial activity, 2012*), Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлиг "Бизнесийн орчныг сайжруулах, хувийн хэвшлийг хөгжүүлэх замаар эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг бүрдүүлэх шинэчлэлийн тухай*" (On next reforms to create conditions for stable economic growth by improving business environment and developing private sector),* Инновацын үйл ажиллагааны тухай" (*On innovative activity 2022*) хуулиудаар тус тус зохицуулдаг.

Гарааны бизнесийн тухай хуулийн төслийг *(Стартаплар тўғрисида ID 17135*) Парламентаар 2020 оны 6 сарын 27-ны өдөр хэлэлцсэн боловч батлагдаагүй байна.

1.Аж ахуй нэгжийн бизнес эрхлэх үйл ажиллагааны баталгааны тухай хууль, 2012[52] (*On guarantees of freedom of entrepreneurial activity*) нь 2012 оны 5 сарын 3-ны өдөр батлагдсан бөгөөд 6 бүлэг, 52 зүйл ангитай байна. Энэхүү хуулийн зорилго нь бизнес эрхлэх иргэдийг чөлөөтэй оролцуулах, сонирхлыг төрүүлэх, баталгаагаар хангах, эдийн засгийг өсөлтийг идэвхжүүлэх, аж ахуйн нэгжийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалахад оршино.

Энэ хуулийн 5 дугаар бүлгийн 43 дугаар зүйлд ***төрөөс дэмжих үзүүлэх асуудлыг*** дараах байдлаар тусгажээ. Үүнд:

- аж ахуйн нэгжийн бизнес эрхлэлтийг хөгжүүлэх, хөтөлбөр боловсруулан хэрэгжүүлэх;
- аж ахуй нэгжийн бизнес эрхлэх үйл ажиллагаа, түүний баталгаа, болон түүнийг хөгжүүлэх тухай хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, тулгамдсан асуудлыг судлах, хууль, эрх зүйн баталгааг боловсронгуй болгох;
- аж ахуйн нэгжийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах;
- аж ахуйн нэгжийн санхүү хангамж, техник мэдээллийн нөөцөөр хангахад туслалцаа үзүүлэх;
- аж ахуйн нэгж бараа (ажил, үйлчилгээ)-ээ гадаад болон дотоод зах зээлд борлуулахад дэмжлэг үзүүлэх, төрийн худалдан авах ажиллагааг хэрэгжүүлэх үйл явцад аж ахуйн нэгжийг татан оролцуулах, бараа бүтээгдэхүүнээ сурталчлах, мэргэшсэн байгууллагатай гэрээ байгуулах;
- аж ахуйн нэгжүүдийн хооронд мэдээлэл сурталчилгааг зохион байгуулах, зөвлөх үйлчилгээ, түрээс болон даатгал, бусад үйлчилгээг хөгжүүлэх;
- аж ахуйн нэгжийн хүний нөөцийг сургах, ур чадварыг дээшлүүлэхэд туслалцаа үзүүлэх;
- төрийн байгууллага нь хуулийн дагуу аж ахуйн нэгжийг болон бусад асуудлаар дэмжих зэрэг асуудлуудыг хамруулжээ.

[52] LAW OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN ON GUARANTEES OF FREEDOM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY, https://lex.uz/docs/4403340

2.Гэр бүлийн бизнес эрхлэх тухай хууль[53] (*On Family Entrepreneuship, 2012*)-ийг Хууль тогтоох танхимд 2012 оны 3 сарын 16-ны өдөр, Сенатын танхимд 2012 оны 3 сарын 23-ны өдөр тус тус баталсан. Энэхүү хууль нь 7 бүлэг, 35 зүйлтэй бөгөөд гэр бүлийн гишүүд бизнес эрхлэхийг дэмжсэн харилцааг зохицуулсан байна.

Гэр бүлийн гишүүд бизнес эрхлэх гэдэг нь гэр бүлийн гишүүдийн өөрсдийн эрсдэл, эд хөрөнгийн орлого (ашиг) олж авах зорилгоор хэрэгжүүлдэг санаачилгатай үйл ажиллагааг хэлнэ. Гэр бүлийн бизнес эрхлэх нь гишүүдийн сайн дурын үйл ажиллагаанд суурилдаг бизнес юм.

Гэр бүлийн өрхийн үйлдвэрлэл нь тухайн өрхийн гишүүдийн эзэмшиж байгаа буюу хамтран эзэмших дундын өмч хөрөнгө, өөрийн сайн дурын үндсэн дээр үүсгэн байгуулсан жижиг аж ахуйн нэгж юм. Өрхийн үйлдвэрлэл нь гишүүдийн хувийн хөдөлмөр дээр суурилдаг. Өрхийн үйлдвэрлэлийг жижиг бизнесийн адил улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ. Гэр бүлийн дүрмийн сан нь бэлэн мөнгө, үнэт цаас, бусад эд хөрөнгө, түүний дотор эд хөрөнгийн эрх эсхүл мөнгөн үнэ цэнтэй бусад өмчлөх эрхийн зардлаас бүрддэг. Өрхийн бизнесийн үйл ажиллагаанд төлөвлөгөөт хяналт шалгалтыг 4 жилд 1-ээс илүүгүй удаа хийдэг байна. Гэр бүлийн бизнес эрхлэлтээр гарааны бизнесийг хөгжүүлнэ гэж үздэг.

3.Гарааны бизнесийн тухай хууль *(Стартаплар тўғрисида ID 17135,2020*) - ийн төслийг боловсруулж 2020 онд парламентаар хэлэлцүүлсэн боловч одоогоор батлагдаагүй байна. Хуулийн төсөлд тусгаснаар бизнес эхлүүлэх явцыг зохион байгуулах, хөгжүүлэх, урамшуулах үйл ажиллагаанд шинэ санааг дэмжих харилцаагаар зохицуулах зорилготой байна. Энэхүү хуулийн төсөл нь 8 бүлэг, 33 зүйл ангитай.

Гарааны бизнес гэдэг нь шинэ санаа, шинэлэг бүтээгдэхүүн, өндөр эрсдэлд суурилсан, тодорхой хөрөнгө оруулалт шаардагдах, өргөжүүлэх боломжтой бизнесийн загварыг хайж, хэрэгжүүлэхэд зориулагдсан бүтцийг хэлнэ.

Гарааны бизнесийн экосистем нь дэд бүтэц, санхүүгийн эх үүсвэр, үйл ажиллагаа, менторын зөвлөгөөгөөр гарааны бизнесийг хөгжүүлэх нөхцөл юм.

Гарааны бизнесийн хөгжлийг хурдасгах хүчин зүйл нь (*Startup Accelerator*) бизнест суурилсан сургалт, санхүүгийн болон мэргэжилтнүүдийн туслалцаатайгаар гарааны бизнесийг эрчимтэй хөгжүүлэх богино хугацааны хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулах юм.

Дэмжлэг, тусламж нь төрөөс гарааны бизнесийг хөгжүүлэх хүрээнд дэмжлэг туслалцаа үзүүлэхийг хэлнэ.

Гарааны бизнесийг зохион байгуулахад дараах *зарчмуудыг* баримтална:

- гарааны бизнесийг хэрэгжүүлэх чиглэл, нөөц бололцоог сонгох;
- төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг тэгш хүртэх;
- экологи, шинжлэх ухаан, ёс зүйн хэм хэмжээг дагаж мөрдөх;
- амь нас, эрүүл мэнд, байгаль орчинд хор хөнөөл учруулахгүй байх гэсэн зарчмуудтай байна.

Төрөөс үзүүлэх дэмжлэг нь гарааны бизнесийн экосистемийг зохион байгуулах, хөгжүүлэхэд дараах чиглэлийг баримталдаг байна.

- гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлэх нийгэм, эдийн засгийн таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх;
- гарааны бизнесийн экосистемийг дэмжих чиглэлийг тодорхойлж, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх;

[53] LAW OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN ON FAMILY ENTREPRENEURSHIP, https://lex.uz/ru/docs/4550923

- гарааны бизнесийг хөгжүүлэх, аж ахуйн нэгжийг урамшуулах, төрөөс хөтөлбөр боловсруулан хэрэгжүүлэх;
- гарааны бизнесийн экосистемд оролцогчдыг төрөөс дэмжлэг үзүүлэх, урамшуулах;
- венчур хөрөнгийн салбарын хөгжлийг дэмжих, венчур капиталын байгууллагуудыг гарааны бизнест хөрөнгө оруулахыг дэмжих;
- гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлэх олон улсын хамтын ажиллагааг хэрэгжүүлэх.

Гарааны бизнесийн экосистемийг зохион байгуулах, хөгжүүлэх чиглэлээр тус улсын яамнууд нэгдсэн бодлогын хэрэгжилтийг хангах бөгөөд олон улсын хамтын ажиллагааг зохицуулахаар, мөн төрийн байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах, гарааны бизнесийн стратеги төлөвлөгөө боловсруулах, төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг зохицуулахаар тусгасан.

Хуулийн төслийн 7 дугаар бүлэгт Гарааны бизнесийн экосистемийг зохион байгуулах, хөгжүүлэх төрийн эрх бүхий байгууллага нь Инновацын хөгжлийн яам байхаар заасан. Тус яам нь гарааны бизнесийг бүртгэх, хянах, хөгжүүлэх, бизнес инкубатор, гарааны бизнесийг баталгаажуулах, гарааны бизнесийн экосистемийг зохион байгуулах, хөгжүүлэх төрийн нэгдсэн бодлогыг хэрэгжилтэд хяналт тавих, орон нутгийн байгууллага болон харьяа агентлагийн хоорондын үйл ажиллагааг уялдуулах, дүрэм журмыг боловсруулан батлах, тусламж дэмжлэг үзүүлэх, гарааны бизнес, бизнес инкубатор, гарааны хурдасгуурыг бүртгэх, бүртгэх нэгдсэн цахим платформыг зохион байгуулан зохицуулах, олон улсын хамтын ажиллагааг хангах зэрэг асуудлуудыг хариуцан хэрэгжүүлдэг байна.

Гарааны бизнест хувь хүний венчур хөрөнгө оруулагч болон корпорацын мэргэшсэн венчур хөрөнгө оруулагч гэсэн төрөлтэй:

- Бүртгэлтэй гарааны бизнесийн компанийн дүрмийн санд үндсэн дүнгийн 225 дахин, харин дүрмийн сангийн 30 хувиас дээш хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийсэн ***хувь хүнийг венчур хөрөнгө оруулагч*** гэнэ. Хувь хүний венчур хөрөнгө оруулагчид бүртгэлтэй гарааны бизнест оруулсан хөрөнгө оруулалтынхаа 50 хувийг, үндсэн дүнгээс 450 дахин их хэмжээгээр оруулсан этгээд зардлын тодорхой хэсгийг нөхөх зорилгоор төрөлжсөн сангаас санхүүжилт авах давуу талтай.
- Бүртгэлтэй гарааны бизнесийн компанийн дүрмийн санд үндсэн дүнгийн 900 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний, харин дүрмийн сангийн 30 хувиас дээшгүй хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийсэн хуулийн этгээдийг ***мэргэшсэн венчур хөрөнгө оруулагч*** гэнэ. Корпорацын мэргэшсэн венчур хөрөнгө оруулагч нь шаардлага хангасан компанийн хувьцааг худалдсан тохиолдолд 10 жил хүртэлх хугацаанд татвараас чөлөөлөгдөнө.

4. Инновацын үйл ажиллагааны тухай (On innovative activity, 2020) хуулийг Хууль тогтоох танхимд 2020 оны 4 сарын 7-ны өдөр, Сенатын танхимд 2020 оны 6 сарын 19-ны өдөр тус тус баталсан байна. Уг хуулийн зорилт нь инновацын үйл ажиллагааны харилцааг зохицуулахад оршино.

Инновац гэдэг нь өөрийн хэрэгцээнд ашигладаг шинэ бүтээн байгуулалт, түүнийг практикт ашиглаж, нийгэм, эдийн засгийн чухал үр дүнд хүрэх боломжийг олгохыг хэлнэ.

Шинэ төсөл гэдэг нь шинэ бүтээн байгуулалтыг бий болгох, хугацаа, гүйцэтгэгч, санхүүжилтийн эх үүсвэр, дэд бүтцийг бүрдүүлэх, арга хэмжээ юм.

Инновацын үйл ажиллагаа гэдэг нь шинэ бүтээн байгуулалтыг бий болгох, үйлдвэрлэлийн салбарт шилжүүлэх, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг хэлнэ.

Инновацын үйл ажиллагааны зарчмууд:

- инновацын үйл ажиллагаа;
- инновацад төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг тэгш хүртээх;
- инновацын үйл ажиллагаанд төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг сурталчлах, чиглүүлэх;
- өрсөлдөөнийг дэмжих;
- мэдээлэл солилцох;
- инновацын үйл ажиллагааны үр дүнд бий болсон оюуны өмчийн объектын эрх зүйн хамгаалалт;
- иргэдийн амь нас, эрүүл мэнд, байгаль орчинд хор хөнөөл учруулахгүй байх гэсэн зарчмуудтай.

Төрөөс инновацын үйл ажиллагааны чиглэлээр:

- инновацын хөгжлийн эрх зүйн зохицуулалтыг хангах;
- инновацын үйл ажиллагааны тэргүүлэх чиглэлийг, технологийн хөгжлийг урьдчилан таамаглах үндсэн дээр тодорхойлох;
- инновацын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай дэд бүтцийг бий болгох;
- инновацын үйл ажиллагааны субъектийг төрөөс дэмжлэг үзүүлэх, урамшуулах;
- инновацын үйл ажиллагааны чиглэлээр орон нутаг дэвсгэрийн хөтөлбөрийг боловсруулж хэрэгжүүлэх;
- инновацын үйл ажиллагаанд хөрөнгө оруулалт татахад туслах;
- инновацын үйл ажиллагааны чиглэлээр төр, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх;
- инновацын үйл ажиллагааны чиглэлээр боловсон хүчнийг бэлтгэх, давтан сургах, мэргэшүүлэх ажлыг зохион байгуулах;
- инновацын үйл ажиллагааны чиглэлээр олон улсын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх. зэрэг асуудлыг тус тус хэрэгжүүлдэг байна.

Инновацын төрлийг 4 хэсэгт хуваадаг.

- **бүтээгдэхүүний инновац:** техник, технологийн хувьд шинэ буюу сайжруулсан бүтээгдэхүүн (ажил, үйлчилгээ) боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн;
- **үйл ажиллагааны инновац**: техник, технологийн хувьд шинэ буюу сайжруулсан үйлдвэрлэл, аргыг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, түүнчлэн технологи дамжуулахыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн;
- **маркетингийн инновац**: бүтээгдэхүүний дизайн, сав баглаа боодлын өөрчлөлтийг хамарсан шинэ буюу сайжруулсан аргуудыг нэвтрүүлэх, бүтээгдэхүүн борлуулах, танилцуулах шинэ аргыг ашиглах, үнийн шинэ стратеги боловсруулахад чиглэсэн;
- **байгууллагын инновац**: бизнесийг зохион байгуулах, явуулах, ажлын байр бий болгох, гадаад харилцаа тогтоох шинэ буюу сайжруулсан аргуудыг нэвтрүүлэхэд чиглэгддэг.

Инновацын үйл ажиллагааг дэмжих сангуудтай байна. Энэ сангууд нь шинэ бүтээн байгуулалтыг бий болгох, хэрэгжүүлэх, үйлдвэрлэх, технологи дамжуулах, арилжаанд оруулахтай холбоотой зардал, хүний нөөцийн ур чадварыг дээшлүүлэх, шинжлэх ухааны лаборатори баазыг бэхжүүлэхтэй холбоотой зардлыг санхүүжүүлэх зорилготой. Инновацын үйл ажиллагааг дэмжих сан нь эргэн төлөлт эсхүл үнэ төлбөргүй санхүүжилт олгохоос гадна инновацын үйл ажиллагааны субъектийн үүрэг хариуцлагын баталгаа болж чаддаг.

5.“Бизнесийн орчныг сайжруулах, хувийн хэвшлийг хөгжүүлэх замаар эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг бүрдүүлэх шинэчлэлтийн тухай” (*Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On next reforms to create conditions for stable economic growth by*

improving business environment and developing private sector" № DP-101) зарлигийг 2022 оны 4 сарын 9-ны өдөр Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Ерөнхийлөгч гаргажээ.

Уг зарлигаар Узбекистан Улсыг 2022-2026 онд хөгжүүлэх стратегийг хэрэгжүүлэхийн тулд эдийн засгийн хүртээмжтэй, тогтвортой өсөлтөөр хангах, эдийн засаг дахь өрсөлдөөнийг дэмжих, аж ахуйн нэгжүүдэд эрх тэгш байх нөхцөлийг бүрдүүлэх, зах зээлийн харилцаанд бүрэн шилжих, эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх замаар ядуурлыг хоёр дахин бууруулах, эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг эрс нэмэгдүүлэх, бизнес эрхлэх итгэлийг төрүүлэх, баталгаажуулах зэрэг асуудлуудыг хамруулсан.

Түүнчлэн өмч хувьчлалын үйл ажиллагааг хурдасгах, хөрөнгө оруулалтыг татах, төрийн өмчийг худалдах, газар тариалангийн бус газрыг дуудлага худалдаагаар худалдах ажлыг 3 жилийн хугацаагаар сунгах, төрийн өмчийн болон газар тариалангийн бус газрыг 35 хувийг төлсөн тохиолдолд худалдан авагчдад үл хөдлөх хөрөнгө, газрыг зээлийн баталгаанд барьцаалах эрх олгох зэрэг асуудлуудыг тусгасан байна.

Бизнес эрхлэх аж ахуйн нэгжийг зах зээлд өрсөлдөх тэгш боломжийг бүрдүүлэхийн тулд татвар болон гаалийн татварыг 2022 оны 5 сарын 01-ний өдрөөс эхлэн хөнгөлөлт үзүүлэхээр тусгасан.

Мөн жижиг, дунд оврын усан цахилгаан станц шинээр барих, хувийн хэвшлийн оролцоотой, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн үндсэн дээр төсөл хэрэгжүүлэхийг нэн тэргүүнд авч үзсэн байна. Төрийн өмчийн оролцоотой аж ахуйн нэгжүүдийн хяналтын зөвлөлийн гишүүдийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, гүйцэтгэх байгууллагын гишүүдийн цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх нэгдсэн бодлогыг хэрэгжүүлсэн байна. Хяналтын зөвлөл нь хувьчлах үйл явцыг цаг тухайд нь, чанартай гүйцэтгэсэн, түүний дотор хувьцааг нийтэд санал болгох (IPO), Төрийн оролцоотой аж ахуйн нэгжүүдийн эдийн засаг дахь оролцоог хязгаарлах, багасгах, үл хөдлөх хөрөнгийн шинэ объектыг барих, өрсөлдөөнийг хөгжүүлэх, нэмэлт үйл ажиллагаа эрхлэх, аж ахуйн нэгжийн дүрмийн санд оролцох, хувь эзэмших, төрийн болон арилжааны банкнуудын оролцоотой 50 хувийн оролцоотой аж ахуйн нэгжүүдийн өмчийг бусдад шилжүүлэх, худалдах, дүрмийн санд хөрөнгө оруулах тухай гэрээ байгуулах, ногдол ашгийн хэмжээг тогтоох, санхүүгийн үр дүнг зөв бүрдүүлэхэд хяналт тавих зэрэг өргөн асуудлуудыг хамруулсан байна.

Итали

- The Italian Startup Act, Italy's national strategy to support innovative startups and innovative SMEs, https://www.mimit.gov.it/images/stories/documenti/Executive%20summary%20ISA%2007_2019.pdf
- The Italian development agency, https://www.invitalia.it/eng/what-we-do/services/startups
- Italy's new industrial policy for innovation Focus on innovative startups, http://ipr.mofcom.gov.cn/hwwq_2/zn/Europe/Ita/file/Innovative_startups_10_02_2017.pdf
- THE EVALUATION OF THE ITALIAN "START-UP ACT" OECD science, technology and industry policy papers, September 2018 No. 54, https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/02ab0eb7-en.pdf?expires=1709022976&id=id&accname=guest&checksum=37B5042DE185CA9FDF7C32F632B88AB3

АНУ

- Startup Ranking https://www.startupranking.com/top
- Federal Employer Number, https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/employer-id-numbers
- Estimated Taxes, https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/estimated-taxes
- Internal Revenue Code Section 409A, https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2011-title26/pdf/USCODE-2011-title26-subtitleA-chap1-subchapD-partI-subpartA-sec409A.pdf
- Internal Revenue Code Sections 422 & 423, https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2010-title26/USCODE-2010-title26-subtitleA-chap1-subchapD-partII-sec422, https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2011-title26/USCODE-2011-title26-subtitleA-chap1-subchapD-partII-sec423
- Internal Revenue Code Section 83(b), https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/83
- Unruh Civil Rights Act, https://www.dor.ca.gov/Home/UnruhCivilRightsAct
- Gramm-Leach-Bliley Act, https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/gramm-leach-bliley-act
- Shine the Light Law, https://law.justia.com/codes/california/2009/civ/1798.80-1798.84.html
- Clayton Antitrust Act of 1914, https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/clayton-act
- Robinson-Patman Act, https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-12152/pdf/COMPS-12152.pdf
- Sherman Antitrust Act, https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-3055/pdf/COMPS-3055.pdf
- Cartwright Act, https://www.sheppardmullin.com/media/publication/622_landry_competition.pdf
- Anticybersquatting Consumer Protection Act, https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-106srpt140/html/CRPT-106srpt140.htm
- Digital Millennium Copyright Act, https://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf
- Lanham Act, https://www.govinfo.gov/app/details/COMPS-1624
- Leahy-Smith America Invents Act, https://www.uspto.gov/sites/default/files/aia_implementation/20110916-pub-l112-29.pdf
- Gramm-Leach-Bliley Act, https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/gramm-leach-bliley-act
- Dodd-Frank Act, https://www.cftc.gov/LawRegulation/DoddFrankAct/index.htm
- Sarbanes-Oxley Act, https://sarbanes-oxley-act.com/
- Song-Beverly Credit Card Act of 1971, https://codes.findlaw.com/ca/civil-code/civ-sect-1747-08/
- Small Business Innovation Research, https://www.sbir.gov/about
- Small Business Technology Transfer - https://www.sbir.gov/about
- State Trade Expansion Program, https://www.sba.gov/funding-programs/grants/state-trade-expansion-program-step
- National Institute of Health Grants, https://www.nih.gov/grants-funding
- Blueprint Medtech Small Business Translator Grant, https://grants.nih.gov/grants/guide/pa-files/PAR-21-282.html
- Innovation Corps at NIH Program for NIH and CDC Translational Research, https://grants.nih.gov/grants/guide/pa-files/PAR-22-073.html
- U.S. Department of Agriculture Rural Development Business Programs, https://www.rd.usda.gov/programs-services/business-programs
- U.S. Department of Commerce Minority Business Development Agency, https://www.mbda.gov/mbda-programs#3/34.05/-111.95

- U.S. Department of Education Grants, https://www2.ed.gov/fund/grants-apply.html?src=pn
- National Institute on Disability, Independent Living, and Rehabilitation Research's Small Business Innovative Research, https://acl.gov/programs/research-and-development/small-business-innovation-research-program

Израил

- World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2019, https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
- Israel Innovation Authority, https://innovationisrael.org.il/en/press_release/stimulus-to-boost-israeli-high-tech/
- Fund of Funds (FOF) Explained: How It Works, Pro & Cons, Example, https://www.investopedia.com/terms/f/fundsoffunds.asp
- Israel Innovation Authority,Ideation (Tnufa) Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/ideation-tnufa-incentive-program/
- Israel Innovation Authority,Technological Innovation Incubators Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/technological-innovation-incubators-program/
- Israel Innovation Authority, Fast Track funding program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/fast-track-funding-program/
- Israel Innovation Authority, Early Stage Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/early-stage-companies-incentive-program/
- Israel Innovation Authority, Call for Proposals for the Establishment of 3 Angel Investors' Clubs, https://innovationisrael.org.il/en/calls_for_proposal/angel-clubs-establishment/
- Israel Innovation Authority, Institutional Investors – Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/institutional-investors-incentive-program/
- Israel Innovation Authority, Seed Incentive Program, https://innovationisrael.org.il/en/programs/seed-incentive-program/

Узбекистан

- Гарааны бизнесийн тухай хуулийн төсөл, 2020, https://regulation.gov.uz/uz/document/17135
- АХБ "Узбекистаны экосистем, гарааны бизнесийн технологи" тайлан, 2023 https://www.adb.org/sites/default/files/publication/905251/uzbekistan-ecosystem-technology-startups.pdf
- Узбекистан дахь бизнесийн боломжууд, https://www.usemultiplier.com/uzbekistan/company-registration
- Узбекистан бизнес орчин, тайлан, 2023, https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_uz/home/doing-business-uzbekistan-2023.pdf
- Төрийн болон хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хууль, 2022 https://kostalegal.com/publications/joint-publication/public-private-partnership-law-review
- Аж ахуйн бизнес эрхлэгчдийн үйл ажиллагааны баталгааны тухай хууль, 2012 https://lex.uz/docs/4403340
- Узбекистан Улсын Инновац хөгжлийн яамны цахим хуудас, https://mininnovation.uz/en/info/startaplar
- БНУзУ-ын Ерөнхийлөгчийн "Бизнесийн орчныг сайжруулах, хувийн хэвшлийг хөгжүүлэх замаар эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг бүрдүүлэх, шинэчлэдтийн тухай" зарлиг https://lex.uz/docs/6359076?ondate=09.04.2022
- АХБ, Узбекистаны ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих зорилгоор 100 сая ам.долларын зээл олгосон. https://daryo.uz/en/2023/12/10/adb-allocates-100mn-to-boost-smes-and-propel-economic-growth-in-uzbekistan
- Гэр бүлийн бизнес эрхлэх тухай хууль, 2012 https://lex.uz/ru/docs/4550923
- Инновацын үйл ажиллагааны тухай хууль, 2020 https://lex.uz/docs/5155423
- Германы Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн яамны "Гарааны бизнесийн экосистемийн тайлан", 2019, https://www.enpact.org/wp-content/uploads/2020/11/startup-ecosystem-report-tashkent-uzbekistan.pdf

Бусад

- Icreport - start up act: an emerging instrument to foster the development of innovative high-growth firms ; giz, British council, Expertise france, SNV, https://www.icr-facility.eu/wp-content/uploads/2023/08/icreport_startupacts.pdf
- ADBI Working Paper Series: comparative study on regulatory and policy frameworks for promotion of startups and smes in Japan, the Republic of Korea, Malaysia, and Thailand - ADB Institute, Asian Development Bank, https://www.adb.org/sites/default/files/publication/668331/adbi-wp1206.pdf
- Regulation for startups in Indonesia: Problems and recommendations - Cogent Business & Management, https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23311975.2023.2276993?needAccess=true
- Framework conditions for high-growth innovative enterprises (HGIE) - European Commission, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e326b62f-24cd-11e7-b611-01aa75ed71a1
- Start-up Law in Israel - by Ehud Kamar, Ayal Shenhav and Shay Yanovsky, https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=721006122086127030005123098098102025121057026076017028009007067073074027011118021067003018063048018122018100097005020087098100106042011054015080011004020012078093071037037091074072106011016064028090068068106121070095102000075115117031091099105029083&EXT=pdf&INDEX=TRUE
- The evaluation of the Italian “Start-up act, https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/02ab0eb7-en.pdf?expires=1709605632&id=id&accname=guest&checksum=5BFBDB5FB99DE68F87E63234690F4BEA